

hamkorlikni keltirib chiqaradi. Shunday qilib, madaniyatlararo boshqaruvni mustaqil yo'nalish sifatida va taqqoslama boshqaruv bo'limi sifatida ko'rish mumkin, uning doirasida madaniy tafovutlarning korxonalarda biznesni samaradorligiga ta'siri yoki boshqacha aytganda, ko'p madaniyatli muhitda boshqaruv munosabatlari o'rganiladi.

Nazorat savollari

1. Milliy boshqaruv modellarining taqqoslama tahlili zarurligiga nima sabab bo'ldi?
2. Ilmiy adabiyotlarda taqqoslama boshqarishga qanday asosiy yondashuvlar keltiriladi?
3. Taqqoslama boshqaruv nimalarida ўz aksini topadi?
4. Taqqoslama boshqaruvning mavjudligi va rivojlanishining asosiy maqsadi nima?
5. Taqqoslama boshqaruvni nazariy asoslash uchun qanday yondashuvlar ishlatilgan?
6. Taqqoslama boshqaruv nima?
7. Taqqoslama boshqaruvning mohiyati va mavzusi?
8. Taqqoslama boshqaruvda qanday tadqiqot usullaridan foydalaniladi?
9. Taqqoslama boshqaruvni rivojlantirishda qanday asosiy bosqichlar mavjud?
10. Taqqoslama boshqaruvda ijtimoiy-iqtisodiy yondashuvning asoslari nima?
11. Taqqoslama boshqaruvda ekologik yondashuvning asoslari nima?
12. Samarali qiyosiy boshqaruv nimani anglatadi?

II BOB. TAQQOSLAMA MENEJMENTNING NAZARIY ASOSLARI

- 2.1. Taqqoslama menejmentning fanining predmeti, ob'ekti va metodi.**
- 2.2. Taqqoslama menejmentning nazariyasining evolyusion rivojlanishi.**
- 2.3. Taqqoslama menejmentning qonun-qoidalari va tamoyil (prinsip)lari.**
- 2.4. Moliyaviy-iqtisodiy inqiroz sharoitida menejmentni rivojlantirish zaruriyati.**

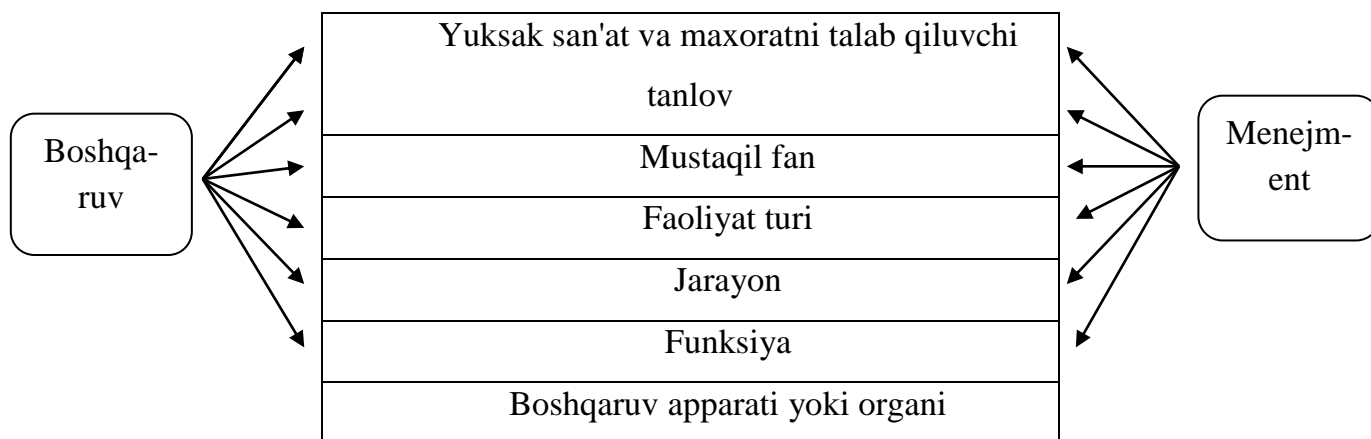
2.1. Taqqoslama menejmentning fanining predmeti, ob'ekti va metodi

Menejment - bu inglizcha soʻz boʻlib, ingliz tilining Oksford lugʻatida berilgan taʼrifga binoan u:

- boshqaruv xokimiyati va san'ati;
- resurslarni boshqarish boʻyicha a'loxida moxirlik va ma'muriy koʻnikmalar tushuniladi.

Boshqacha soʻz bilan aytganda, menejment-bu boshqaruv, ya'ni resurslarni, odamlarni boshqarish, samarali faoliyat olib borish va foyda olishni bilish, uni koʻpaytirish jarayonidir. Shu nuqtai nazardan **boshqaruv** - bu oʻziga xos yuksak sa'nat va maxoratni talab qiluvchi tanlov, shu **tanlov** asosida **qaror qabul qilish** va uning bajarilishini **nazorat** qilishdir.

Bugungi kunda menejment va boshqaruv toʻgʻrisida quyidagi umum qabul qilingan fikrlar mavjud:

Xar qanday faoliyatning ijobiy natija berishi, eng avvalo, tanlovni toʻgʻri bajara olishga, ma'qul va ishonchli qarorni qabul qila olishga xamda bu qarorning bajarilishini nazorat qila olishga bogʻliq. Masalan, yuqori foyda olish quyidagi uchta jixat boʻyicha toʻgʻri tanlovni va ishchan qaror qabul qilinishini talab qiladi.

Xarajatlar - bu maxsulotni ishlab chiqarish (xizmat koʻrsatish) va uni sotish xamda xodimlarga toʻlash uchun sarflanadigan mablagʻlardir. Xarajatlar tarkibiga:

- maxsulot (xizmat) tannarxi;
- ma'muriy xarajatlar;
- ijara va foiz to'lovlari;
- ish xaqi;
- soliqlar kiradi. Bozor iqtisodiyotida tanlash qoidasi yanada jiddiylashadi.

Zero, ishlab chiqarish (xizmat) uchun resurslar to'g'ri tanlangandagina va ulardan samarali foydalangandagina xarajatlar yuqori foyda keltirishi mumkin.

Naf - bu maxsulot (xizmat) ning ist'emolchilarga qanchalik ijobiy natija keltirishidir. Xaridor xarid qobiliyati doirasida eng nafli molni tanlashga intiladi. Shundagina u qoniqadi. Ammo tovarning naflliligi qancha yuqori bo'lsa, uning narxi xam shuncha baland bo'ladi. Bu esa, o'z navbatida, xaridorning sotib olish qobiliyatini pasaytiradi.

Baxo - bu tovar va xizmatlarning pulda ifodalangan qiymatidir. Baxo ikkita asosiy vazifani bajaradi:

- resurslar iste'molini cheklash imkonini beradi;
- ishlab chiqarish uchun turtki bo'lib xizmat qiladi;

Ma'lumki, biror ashyo(resurs yoki tovar) qancha kamyob bo'lsa, uning narxi shuncha baland bo'ladi va, binobarin, uni sotib olmoqchi bo'lganlar shuncha kam bo'ladi. Iqtisodchilar buni **narxlarning cheklovchilik samarasi** deb ataydilar.

Narxning oshishi ishlab chiqaruvchilar safini ko'paytirishga, narxning tushishi esa ishlab chiqaruvchilarning kamayishiga, ularning bir qismini bozordan bezdirishga olib keladi. Iqtisodchilar narxlarning bunday ta'sirini ishlab chiqarishga turtki vazifasi deb ataydilar.

Foydaga ta'sir etuvi bu uch unsurning moxiyatini tushungan boshqaruvchigina tanlovni to'g'ri amalga oshirishi va ishchan qarorni qabul qila olishi mumkin. Boshqarish san'ati va maxorati, ya'ni menejment shundagina namoyon bo'lishi, pirovardda esa yuqori foyda olishga erishilishi mumkin. Shunday qilib, sodda qilib aytganda:

Boshqaruv - bu tanlov, qaror qabul qilish va uning bajarilishini nazorat qilish jarayonidir.

Menejment fani - bu boshqaruvchiga tanlovni to'g'ri amalga oshirishni va ishchan qarorni qabul qilishni o'rgatuvchi fandır. Uning asosiy maqsadi bozor munosabatlari sharoitida barcha bo'g'inlarda ishlay oladigan yuqori malakali boshqaruvchilarni tayyorlashdan iborat. Shundan kelib chiqqan xolda bu fan quyidagilarni o'rganadi:

- boshqarish nazariyasi va amaliyoti;
- boshqarish ob'ekti va sub'ekti;
- boshqarish tamoyillari va usullari;
- boshqarish madaniyati;
- menejer va uning fazilatlari;
- menejer reytingi;
- boshqarishda kirishuvchanlik va qaror qabul qilish;
- boshqarish funksiyalari;
- xodimlarni boshqarish;
- ishlab chiqarishni boshqarish;
- samaradorlikni boshqarish;
- o'z-o'zini boshqarish;
- xududiy boshqarish va xokazolar.

Ko'rib turibmizki, bu fanning mazmuni boshqaruv tizimi va boshqaruv ob'ekti orasidagi o'zaro munosabat bo'lib, uning asosiy vazifasi o'quvchilarga boshqaruvning zamonaviy usullarini, raxbarlik san'ati sirlarini o'rgatishdan iborat.

Fanni o'qitish talabalarda boshqarish muammolariga nisbatan qiziqish uyg'otish, amaliy tashkilotchilik faoliyatiga ishtiyoq tug'dirishdan iborat. Chunki xozir boshqarish asoslarini o'rganayotgan talabalar kelgusida boshqarish tizimining xodimlari, kichik va o'rta, katta jamoalarning raxbarlari, korxonalar va firmalar iqtisodiy, sotsial, tashkiliy - texnik faoliyatining turli tomonlarini boshqarish bo'yicha loyixalar, tadbirlar ishlab chiqishga da'vat etilgan mutaxassislar bo'lib yetishadilar. Boshqarish tizimini takomillashtirish yuzasidan tadbirlar ishlab chiqish xam ularning zimmasiga tushadi.

Menejment ob'ekti xaqida soʻz yuritganda, eng avvalo, ob'ekt soʻzining lugʻaviy ma'nosiga e'tibor berish kerak boʻladi. Shu ma'noda ob'ekt - bu:

- bizdan tashqarida va bizning ongimizga bogʻliq boʻlmagan xolda mavjud bulgan borliq, voqyelik, moddiy dunyo, mavjudot;
- kishi faoliyati, diqqat - e'tibori qaratilgan xodisa, predmet, shaxs;
- xoʻjalik yoki mudofaa ahamiyatiga ega boʻlgan korxonalar, qurilish, ayrim uchastka va shu kabilar.

Demak, ob'ekt tushunchasi mikro voqyelikdan (kishi va uning faoliyatidan) tortib, to makro voqyelik (moddiy dunyo, jamiyat) darajasigacha boʻlgan ma'noni oʻz ichiga oladi. Masalan, “Xaydovchi oʻz mashinasini boshqara ololmaganligi sababli u yoʻldan chiqib ketgan”. Bu yerda boshqaruv ob'ekti boʻlib mashina xisoblanadi.

Yoki, “U kishi oʻzini juda yaxshi boshqara oladi”. Bu yerda boqaruv ob'ekti boʻlib *kishi*, *shaxs* xisoblanadi. Futbol komandasi yoki shaxar transporti xarakatini boshqarish. Tuman, viloyat, mamlakatni boshqarish va x.k. menejmentning yoki boshqarishning ob'ektlaridir.

Boshqarish ishini bajaruvchi idoralar va ularning rahbarlari *menejmentning sub'ekti*, ya'ni boshqaruv organlari yoki menejerlar - boshqaruvchilar boʻlib xisoblanadi.

Shunday qilib har qanday xodisa yoki jarayon negizi boshqariladigan ob'ekt va boshqaruvchi sub'ekt tizimlaridan tashkil topadi.

Menejment ob'ekti va sub'ekti

I. Makrodarajada

Mamlakat (respublika):

- qonun chiqaruvchi xokimiyat (Oliy majlis)
- ijro etuvchi xokimiyat (O'zR Vazirlar Maxkamasi)
- sud xokimiyati

Viloyat:

- QQR Jokargi kengashi, viloyat deputatlari
- QQR Ministrlar soveti, viloyatlar xokimiyatlari
- QQR Oliy sudi, viloyatlar sudlari

Tuman (shaxar):

- tuman (shaxar) xalq deputatlari
- tuman (shaxar) lar xokimiyatlari
- tuman (shaxar) sudlari

II. Megodarajada

Konsern (ko‘p tarmoqli korporatsiya):

- Qo‘mitalar va ularning raislari Sektor (tarmoq):
- Vazirliklar va vazirlar

III. Mikrodarajada

Korxonona (firma), korporatsiya:

- Jamoa kengashi va raislar, prezident

Xodimlar:

- Korxonona (firma) raxbarlari, bo‘g‘in boshliqlari

Ishlab chiqarish:

- Korxonona (firma) raxbarlari, bo‘g‘in boshliqlari

Samaradorlik:

- Korxonona (firma) raxbarlari, bo‘g‘in boshliqlari

O‘z-o‘zini boshqarish:

- Fuqarolar yig‘ini, rais (oqsoqol) lar.

Menejment fani voqyelikni bilishga bag‘ishlangan umumfalsafiy usullarni qo‘llaydi. Eng avvalo, boshqaruvchi ob'ektni aks ettiruvchi, uni talqin etishga yordam beruvchi ma'lumot(fakt) lar jamlab baxolanadi. Bu ma'lumotlar mikro, mego va makro darajadagi voqyelikka oid bo‘lishi mumkin. Bu boshqaruvni tafakkur etishdagi empirik bosqich xisoblanadi.

Boshqarishning sir-asrorlarini ilmiy asosda o‘rganish, taxlil qilish maqsadida bu fan quyidagi uslublardan foydalanadi.

Menejment fanining taxlil usullari

Sistemali yondoshuv:

- boshqariluvchi ob'ekt yaxlit tizim tarzida olib qaraladi. Bu yondoshuv turlicha bo'lishi mumkin:

- sistemali - kompleks yondoshuv
- sistemali - funksional yondoshuv
- sistemali - tarkibiy yondoshuv

sistemali - kommunikatsion yondoshuv

Kompleksli yondoshuv:

- boshqariluvchi ob'ekt boshqa ob'ektlar bilan o'zaro bog'lanishda va aloqadorlikda qaraladi.

Tarkibiy yondoshuv:

- boshqariluvchi ob'ekt tarkibiy qismlarga bo'lib o'rganiladi.

Vaziyat (situatsiya)li yondoshuv:

- boshqariluvchi ob'ektning konkret sharoitdagi ichki va tashqi vaziyatiga qarab boshqarishning ma'qul uslubi qo'llaniladi.

Integratsion yondoshuv:

- boshqariluvchi ob'ekt yuqoridagi uslublar (vaziyatli, kompleksli, tarkibiy yondoshuvlar)ni birgalikda qo'llash yordamida boshqariladi.

Modellashtirish usuli:

- boshqariluvchi ob'ektning boshqarish bo'yicha turli sxema, grafik va chizmalar, xomaki materiallar tayyorlanadi.

Iqtisodiy-matematik yondoshuv:

- optimal qaror qabul qilish maqsadida matematik uslublar va hisoblash mashinalarini keng miqyosda qo'llash.

Kuzatish usuli:

- boshqariluvchi ob'ekt to'g'risidagi ma'lumotlarni rejali, ilmiy, uyushtirilgan asosda to'plash usuli.

Ekspiriment (tajriba) usuli:

- boshqarish jarayonida boshqariluvchi ob'ektga nisbatan namunaviy tajribadan o'tgan usullarni qo'llash.

Sotsiologik kuzatuv usuli:

- boshqarish maqsadida turli anketali so'rovlar, suxbatlar, testlar, infratuzilmaviy taxlillarni o'tkazish.

Ilmiy jixatdan asoslangan boshqarish qayd qilingan usullarning chambarchas ravishda bog'lab olib borilishini taqoza etadi.

Menejment-fani boshqarish to'g'risidagi bilimlar majmuasidir. U ijtimoiy iqtisodiy, sotsial, xuquqiy, kibernetika va boshqa fanlar bilan aloqadordir.

Menejment, dastavval iqtisodiy nazariya fani bilan yaqindan bog'liqdir. U iqtisodiy qonunlarni bilib olishga va ularga mos ravishda boshqarish jarayonida iqtisodiy metodlarni qo'llashga, xar bir xodimga va jamoaga ta'sir ko'rsatishga asoslanadi. Bir qator iqtisodiy fanlar: makroiqtisodiyot, mikroiqtisodiyot, statistika, istiqbolni belgilash, mexnat iqtisodiyoti kabilar xam menejment fani bilan chambarchas bog'liqdir.

Boshqarish fani bilan yuridik fanlari o'rtasida muayyan munosabatlar mavjuddir. Yuridik fan boshqaruv faoliyati qanday doirada amalga oshirilishi lozimligini, xuquqiy normalarni qanday qo'llash xamda xo'jalik yuritish jarayonida boshqaruv organlari, raxbarlar va ayrim kishilarning me'yoriy xujjatlardan, qonunlardan foydalanishini belgilab beradi.

Sotsiologiya, psixologiya va mexnat fiziologiyasi boshqaruv muammolarini ishlab chiqishda juda katta rol o'ynaydi.

Menejment fani boshqarishning umumiy qonuniyatlarini o'rganuvchi kibernetika fani bilan uzviy bog'langandir. U boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun zarur bo'lgan axborotlarni idrok qilish va qayta ishlash jarayonlarini o'rganadi. Kibernetika yutuqlari:

- boshqaruvdagi axborot tizimini takomillashtirishga;
- boshqarish jarayonini kompyuterlashtirishga;
- avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimini yaratishga keng yo'l ochib beradi.

Qayd qilingan aloqador fanlarni mukammal o'rganish boshqarishning sir-asrorlarini chuqur anglashga va uni samarali qo'llashga imkon beradi.

2.2. Taqqoslama menejmentning nazariyalarining evolyusion rivojlanishi

Boshqarish nazariyasining dastlabki kurtaklari Yu.Sezar, A.Makedonskiy, Turkistonda esa o'rtta asr davrida Amir Temur xukmronligi vaqtidan boshlab shakllana boshlagan. Dastlabki paytlarda u oddiy bo'lib asosan xarbiy tavsifga ega edi.

U davrlardagi menejerlar esa xarbiy intizomni o'rnatish maqsadida xodimlarni jazo bilan qo'rqitish, xar qanday buyruq va farmonlarga so'zsiz itoat etish kabi usullarni qo'llaganlar. Bunday boshqaruv mexnat resurslaridan foydalanish, ulardan iloji boricha ko'proq qo'shimcha qiymat undirishning g'oyatda samarali usuli, deb qaralgan, Amir Temur davrida markazlashgan, intizomli davlatning barpo bo'lganligi xam sarkardamizning o'z qo'l ostidagilarni **“qo'rquv bilan umid o'rtasida ushlash”** tamoyili bo'yicha boshqargani sabab bo'lgan.

Kapitalizm tuzumining boshlang'ich davrida tadbirkor- mulk egasi o'zining shaxsiy tajribasiga tayanib ishlab chiqarishni boshqargan. XVIII asrning oxirlarida Angliyada bo'lgan sanoat to'ntaruvi boshqaruvga bo'lgan qiziqishni yanada kuchaytiradi. Boshqaruv xodimlarini tayyorlashga a'loxida e'tibor berila boshlandi.

Ammo XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr chegarasida texnika va texnologiyaning takomillashuvi, ishlab chiqarishning keskin o'sishi boshqarishni murakkablashtirib yuboradi va uni maxsus bilimlarni talab etuvchi, faoliyatning maxsus soxasiga ajratadi. Ushbu muammolarni xal etish uchun boshqaruv soxasidagi tajribani umumlashtirish, ishlab chiqarish va xodimlarni boshqarishning samarali usullarini izlashga olib keldi. Natijada boshqaruv to'g'risidagi ilmni, fanni vujudga keltirdi.

Shu davrdan boshlab to bugunga qadar boshqaruv ta'limotida quyidagi to'rtta yo'nalish (maktab) evolyusion tarzda rivojlangan va o'zlarining tegishli xissalarini qo'shishgan.

Shunday qilib, menejment nazariyasi va amaliyoti turli davrlarda o'ziga xos ko'rinishlarda shakllanadi:

- 50-60 - yillarda boshqaruvning **tashkiliy tarkibi** diqqat markazida turgan bo'lsa;
- 60-70 - yillarda **strategik rejalashtirish** vujudga keldi;

- 80 - yillardan boshlab esa ilg'or g'arb firmalarida strategik rejalashtirishdan, **strategik boshqaruvga** o'tiladi.

Hozirgi zamon boshqaruv fani - fanlararo fandır. Boshqaruvning xar bir funksiyasini bugun maxsus fanlar:

- industrial-muxandislik sotsiologiyasi;
- ijtimoiy psixologiya;
- ijtimoiy injeneriya (ergonomika);
- marketing kabilar bajaradi.

Ayniqsa, menejmentning marketing nazariyasi bilan uyg'unlashuvi boshqarishning bozor konsepsiyasining vujudga kelishiga asos bo'ldi. Hozirgi davrda boshqaruv nazariyasi va amaliyotida sodir bo'layotgan o'zgarishlar **“Tinch boshqarish inqilobi”** deb atalmoqda.

“Ilmiy menejment” maktabi XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida Amerikada shakllana boshlagan. Bu maktab boshqacha nom bilan xam atalgan, ya'ni “boshqaruvning mumtoz maktabi” deb xam yuritilgan. Bu maktab ibtidosida amerikalik muxandis va ixtirochi F.Teylor (1856-1915) turgan edi. Uning nazariyasi keyinchalik “Teylorizm” degan nom olgan. U yaratgan tizim esa ishchilarning “siqib suvini olish”ning ilmiy tizimi deb atalgan.

F.Teylor ta'limotining asosiy mazmuni - yollanma ishchilar mexnatining unumdorligini oshirishda g'oyatda samarador va maqbul usullarni izlashdir.

Uning tamoyillariga binoan:

- mexnatning xar bir jarayoni, uning ko'lami va ketma-ketligi aniq-puxta ixtisoslashtirilishi shart;
- xar bir mexnat turi qat'iy vaqt oralig'ida taqsimlanishi lozim;
- xar bir mexnat jarayoni va xatto xar bir xarakat puxta ishlab chiqilgan qoidalarga bo'ysindirilgan bo'lishi kerak;
- yuqoridan belgilab berilgan ish usullari va qoidalarni bajarish uchun doimiy talabchan nazorat amalga oshirilishi lozim.
- ishchilar malakasi va saviyasiga qarab joy-joyiga qo'yilishi shart;

- boshqaruvchi bilan boshqariluvchi mas'uliyatini aniq belgilash va vazifalarini to'g'ri taqsimlash shart.

F.Teylorning mexnatni tashkil etish va uni boshqarish borasida taklif etgan va ishlab chiqarishga tadbiq etgan bu tamoyillari mexnat unumdorligining ikki baravar (100%ga) o'sishiga olib keladi. Ayniqsa, uning qo'llagan xaronometraj usuli diqqatga sazovordir.

F.Teylor tamoyiliga binoan raxbar va mutaxassislarni kam malaka talab qiladigan ijrochilik mexnatidan va ularga xos bo'lmagan vazifalardan ozod qilinishi va ishchidan esa boshliqlarning barcha buyruqlarini **xech qanday muloxaza** yuritmasdan, biror bir shaxsiy tashabbus ko'rsatmasdan aniq xamda tez bajarishini talab qilinar edi.

F.Teylor boshqarishni "aniq qonun va qoidalarga tayanadigan xaqiqiy ilm, shuningdek, aniq bilish, nima qilish keragu va uni qanday qilib puxta va arzon usulda bajarish san'ati" deb baxolagan.

Shunday qilib, F.Teylor "boshqaruvning mumtoz maktabi"ni yaratishga asos soldi. U yaratgan boshqaruv maktabi faqat Amerikada emas, balki yevropaning boshqa mamlakatlarida xam turli nazariya va oqimlar ko'rinishda rivojlanib bordi.

Teylorning zamondoshi va ishining davomchisi amerikalik iqtisodchi G.Emerson mexnatni ilmiy tashkil qilish bo'yicha yirik mutaxassislardan bo'lib, u boshqarish va mexnatni tashkil qilishning kompleks, sistemali tizimini ishlab chiqqan. Uning tamoyillari, mashxur "Mexnat unumdorligining 12 tamoyili" nomli asarida yoritilgan.

G.Emerson mazkur kitobning mundarijasida ilmiy boshqaruv tamoyillarini moxiyatiga qarab quyidagi ketma-ketlikda bergan:

1. Aniq qo'yilgan maqsad va g'oyalar;
2. Oqilona, sog'lom fikr;
3. Malakali, e'tiborli maxsulot;
4. Intizom;
5. Xodimga nisbatan adolatli bo'lish;
6. Tezkor, ishonchli, to'liq, aniq va muntazam xisob-kitob;
7. Dispetcherlash;

8. Me'yorlar va jadvallar;
9. Sharoit bilan ta'minlash;
10. Operatsiyalarni me'yorlash;
11. Standart yo'riqnomalarni tayyorlash;
12. Unumdorlikni rag'batlantirish.

Ko'rinib turibdiki, G.Emersonning diqqat-e'tiborida eng avvalo ikki tamoyil, ya'ni **aniq qo'yilgan maqsad va g'oyalar**, shuningdek **oqilona fikr** turibdi. U shunday usullarni ishlab chiqdiki, unga ko'ra xar bir operatsiya uchun, ishchining xarakatini o'rganish natijasida berilgan ish xajmining yagona, eng muvofiq usuli o'rnatilar edi. Befoyda, xato xarakatlar bartaraf etilib, qo'yilgan maqsad va g'oyalarga muvofiq ravishda eng takomillari tanlab olinar edi.

Bunda oqilona fikr asosida, masalan, nisbiy ish xaqining maxsus tizimi qo'llanilib, unga ko'ra berilgan normani bajargan ishchilarga tarif stavkalari va koeffitsientlari oshirilar (8-band), uni bajara olmagan ishchilarga esa stavkalari 20-30 foiz pasaytirilib jarima solinar edi. Shu bilan birga berilgan vazifalarni yuqori darajada bajarilishi uchun ularga sharoit yaratilar edi. (9-band).

“Mumtoz menejment” maktabi moxiyati. “Ilmiy menejment” namoyandalari o'z ilmiy ishlarini asosan korxonalar, tashkilot boshqaruvini takomillashtirishga bag'ishlashgan. Ular boshqaruv darajasidan quyi masalalar bilan, ya'ni faqat ishlab chiqarish darajasidagi boshqaruv bilan shug'ullanishgan. Ma'muriy maktabning vujudga kelishi munosabati bilan mutaxassislar endi umum tashkilot darajasidagi boshqaruv muammolari bilan shug'ullana boshladilar.

Teylor va Gilbretlar oddiy ishchidan muvaffaqiyatga erishib, shuxrat qozonib martabaga minganlar. Aynan shu tajriba ularning boshqaruv to'g'risidagi tushunchalariga keskin ta'sir etgan. Ulardan farqli o'laroq, mumtoz ma'muriy boshqaruv maktabining asoschilari:

Yirik biznes sohasida mashhur, boshqaruvning yuqori bo'g'ida esa yuksak tajribali amaliyotchi raxbarlar bo'lganlar.

Ularni tashvishlantiruvchi bosh masala-bu umumtashkilot miqyosidagi samaradorlikka erishish bo'lgan. Shunday maqsad qo'yilgan bo'lsa-da ular xam boshqaruvning sotsial jixatlariga unchalik e'tibor bermadilar. Uning ustiga ustak ularning ishlari shaxsiy tuzatuvlar doirasidan chiqmagan. Shu sababli ularning yondoshuvlari ilmiy metodologik asosga ega emas edi.

“Mumtoz”chilar tashkilotga keng qamrovli kelajak nuqtai nazardan yondoshish yo'li bilan undagi umumiy xususiyatlar va qonuniyatlarni aniqlashga urinishgan. Maqsad-boshqarishning unversal tamoyillarini yaratish va shuning evaziga muvaffaqiyatga erishish edi. Ular boshqarishning quyidagi ikki jixatiga e'tiborni qaratdilar:

- Tashkilotning oqilona boshqaruv tizimini ishlab chiqish. Shu maqsadda tashkilotni bo'linmalar yoki ishchi guruxlarga bo'lish, moliya, ishlab chiqarish va marketing boshqarishni takomillashtirishning muxim tomonlari deb xisobladilar.
- Tashkilotning oqilona tarkibi va xodimlarning oqilona boshqaruviga erishish. Shu maqsadda boshqarishda yakkaboshlik bo'lishini va xodim faqatgina bitta boshliqdan topshiriq olish va unga bo'ysinishi lozim degan g'oyani ilgari surishadi.

A.Fayol boshqaruv fanining rivojlanishiga salmoqli xissa qo'shgan fransuz olimlaridandir. U Fransiyadagi yirik ko'mir qazib oluvchi kompaniyani boshqargan. A.Fayol o'zining boy amaliy tajribasini “Umumiy va sanoat boshqaruvi” (1916) nomli kitobida umumlashtirgan. Uning ilgari surgan quyidagi boshqaruv tamoyillari hozirgi kunda xam o'z axamiyatini yo'qotmagan.

Fayolning boshqarish tamoyillari

Mexnat taqsimoti	Ixtisoslashuv natijasida ko'p miqdorda va yuqori sifatli maxsulot ishlab chiqariladi. Bu e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan maqsadlar sonini keskin qisqartirish evaziga erishiladi.
Vakolat va mas'uliyat	Vakolat-bu buyruq berish uchun berilgan xuquq. Mas'uliyat esa buning aksi. Jaerda vakolat berilgan bo'lsa o'sha yerda mas'uliyat vujudga keladi.
Intizom	Intizom raxbar bilan xodim o'rtasida o'zaro xurmat, quloq

	solishni talab qiladi. Shartnomalarning soʻzsiz bajarilishini taqoza etadi.
Yakkaboshlik	Xodim bevosita boshligʻidan buyruq olishi kerak.
Yoʻnalishning bir xilligi	Yagona maqsad doirasida faoliyat koʻrsatayotgan xar bir gurux, yagona reja asosida ishlashi va bitta raxbarga ega boʻlishi kerak.
Shaxsiy manfaatlarni umumiy manfaatga boʻysindirish	Ayrim xodim yoki guruxdagi kishilarning manfaatlari bir-biriga zid kelmasligi kerak.
Xodimlarni taqdirlash	Xodimlarning ishonchini qozonish va ularning xamdarligini oshirish uchun ularga adolat yuzasidan barcha mexnatiga xaq toʻlash lozim.
Markazlashish	Xamma oʻz oʻrnida boʻlishi va oʻz burchini ado etishi lozim.
Boshqaruvdagi ierarxiya	Bunda quyi daraja yuqoridan nazorat qilinadi va yuqoriga boʻysinadi.
Tartib	Xamma oʻz oʻrnida boʻlishi va oʻz burchini ado etishi lozim.
Adolat	Tashkilotda adolatning xukm surishi-bu qonunning ustivorligi bilan raxmdillikning uygʻunlashuvidur.
Xodim uchun ish joyining doimiyligi	Yuqori darajadagi qoʻnimsizlik tashkilot faoliyati samaradorligini pasaytiradi: £z ish joyini mustaxkam egasi boʻlish xarakatida boʻlgan oddiy raxbar bir joyda muqum ishlashni istamaydigan iste'dodli raxbardan ming, chandon yaxshi.
Tashabbus	Tashabbus-bu tor ma'noda rejani ishlab chiqish va uning oʻz vaqtida bajarilishini ta'minlashdir.
Korporativ rux	Ittifoq-bu kuch. U esa xodimlar oʻrtasidagi xamjixatlikning va manfaatlarning xamoxang-lashuvi natijasi boʻlishi mumkin.

A. Fayol boshqarishni:

- Kelajakni koʻruvchi;
- Faoliyatni tashkillashtiruvchi;

- Tashkilotni idora qiluvchi;
- Faoliyat turlarini muvofiqlashtiruvchi;
- Qaror va buyruqlarning bajarilishini nazorat qiluvchi kuchli qurol

deb ataydi. Bu fikrlar hozirgi davrgacha boshqarish fani asosida yotadi.

“Ilmiy menejment” va “mumtoz menejment” namoyandalari mexnatni ilmiy tashkil qilish tamoyillarini ishlab chiqishdi. Mexnatni **texnokratik** boshqarilishiga asos solishdi. Bu tamoyillar asosida:

- raxbarning xodimga bo‘ladigan munosabatlari aloxidalashtirildi;
- mexnatni rag‘batlantirish qat’iy me‘yorlashtirildi;
- mexnatni rejalashtirish va uni nazorat qilish qat’iylashtirildi;
- mexnatga jismonan majburlash o‘rnatildi;
- yollanma ishchidan fikrsiz robot sifatida foydalanish usuli qat’iy o‘rnatildi.

Mexnatni texnokratik boshqarish usuli yollanma ishchilarning mexnat unumdorligini oshirishda g‘oyatda samarador va maqbul usul sifatida ko‘p yillar davomida xizmat qildi. Ayniqsa, bu usul G.Ford zavodlarida yuqori rivojlanishga erishdi. Uning boshqa kompaniyalardagi izdoshlari ishlab chiqarishni uzluksiz-konveyer usulida tashkil etishlari boshqarishni markazlashtirishga, mexnatni ilmiy tashkil etishga, unumdorlikni keskin o‘stirishga erishdilar.

1850-1860 yillarda fan-texnika omilining kuchayishi mexnatni tashkil qilish va uni boshqarishda qo‘llanilayotgan texnokratik usulning xam takomillashtirilishini taqozo etdi. Fan-texnika taraqqiyoti yangi texnologiyalarni kirib kelishini jadallashtiradi. Endi ishchi kuchiga bo‘lgan munosabat tubdan o‘zgaradi.

Shunday bir sharoitda ilmiy va mumtoz menejmentlarga muqobil xarakat sifatida A₁Shda 1820-1830 yillari “teylorizm”ga qandaydir darajada qarshi turuvchi yangi nazariya - “*insoniy munosabatlar*” maktabi paydo bo‘ldi. Bu maktabga amerikalik jamiyatshunos va ruxshunos E.Meyo (1880-1949) asos soldi.

Bu maktab nuqtai nazaridan:

- ishchi - bu fikrsiz robot emas, balki obro‘-e'tiborda, o‘z-o‘zini xurmat qilishga, o‘z qadr - qimmatini xis etishga;
- boshqa kishilar tomonidan ma'qullanishga, shaxsiy maqsadlar va manfaatlarga erishishga intilishda muayyan ijtimoiy extiyojlarga ega bo‘lgan individdir.

Ayni individlar kompaniya va firmalarning manbai ekanligidan kelib chiqib, insoniy munosabatlar maktabi boshqaruvining:

- tashabbuskorlikdan;
- ishchilar bilan xamkorlikdan;
- kompaniyada “birdamlik ruxi” va “mushtaraklik tuyg‘usi”ni shakllantirishdan foydalanish xamda ularni rag‘batlantirishga asoslangan tegishli usullarni ishlab chiqdi.

Amerikalik olim D.Mak-Gregor (1906-1964) “inson munosabatlari” maktabining atoqli namoyandalaridan xisoblanadi. U inson xulq-atvorining ikki modeli, xodimning o‘z mexnatiga ikki xil munosabatda bo‘lishi mumkinligini inobatga olib X (iks) va U (igrik) nazariyasini yaratadi.

X (iks) nazariyasiga ko‘ra, namunaviy yollanma xodim - tabiatan yolqov bo‘lgan kishi, shu sababli u topshirilgan ishdan bo‘yin tovlashga urinadi, unda izzat talablik, mas'uliyat sezish, faxm - farosat yetishmaydi. Bunday xolatda xodimni doimo majburlash, nazorat qilish, jazolash va jarima solish bilan qo‘rqitib turish zarur.

U (igrik) nazariyasi birinchisiga qarama-qarshi: yollanma ishchilar tabiatan faol, ularga tashabbuskorlik va uddaburonlik, o‘z zimmasiga mas'uliyat olish saloxiyati xosdir. Bunday xolda menejerlik vazifasi kishilar o‘z maqsadiga va qiziqishlariga g‘oyat maqbul tarzda erishadigan shart-sharoitni barpo etishdan iborat. Kompaniyaning siyosati va istiqboli esa xodimlarning xulq atvoriga asoslangan xolda tashkil etilishi kerak. Bu nazariyaga muvofiq keluvchi ishchini rag‘batlantirish va unga qulay muxit yaratib berishgina kifoya qiladi.

Albatta, xar ikkala nazariya xam faqat nazariyadir. Amaliyotda ular sof ko‘rinishda bo‘lmaydi. Inson murakkab va ziddiyatli mavjudot. U o‘zida xam birinchi, xam ikkinchi modellar sifatini mujassamlashtiradi. Boshqarishning yuksak san'at ekanligi xam ana shu ikki

jixatni uygʻunlashtirishda. Inson omili boshqarish tamoyillari tarkibida eng asosiysi boʻlib qoladi.

“Tizimli” yoki zamonaviy menejmentning mohiyati.

XX asrning 60-80 - yillarida sharbda zamonaviy menejment rivojlana boshlanadi. Sharb nazariyotchilari ijtimoiy tizimlar maktabi boshqaruvini tashkil qilish maqsadida:

- tizimli yondoshuv asoslarini ishlab chiqishadi;
- yaxlit tizim bilan uning qismlari munosabatlari masalalarini koʻrib chiqishadi;
- bir qancha oʻzgaruvchi omillarning boshqaruvga boʻlgan taʼsirini oʻrganishadi.

Bu maktab namoyandalari (amerikalik Ch.Barnard, G.Saymon) zamonaviy menejmentda qoʻyidagi toʻrt yondoshuvni asoslab beradilar.

“Tizimli” yoki zamonaviy menejment

Tizimli yondoshuv	<ul style="list-style-type: none"> • Tizim - bu bir-biri bilan oʻzaro bogʻlangan qismlar. Har bir qism yaxlit tizimning oʻzgarishiga oʻz xissasini qoʻshadi. Tashkilot - bu yaxlit ochiq tizimdir. Uning taqdiri tashqi va ichki muxitga bogʻliq. Tizimli yondoshuvda tashkilotni boshqarishda asosan uni ichidagi, tarkibidagi muxitga (iqtisodiy, ilmiy-texnik, ijtimoiy-siyosiy) eʼtibor beriladi. •
Vaziyatli yondoshuv	<ul style="list-style-type: none"> • Garchi tizimli yondoshuvda yaxlit tashkilot qanday qismlardan tashkil topgan degan savolga javob topolsak-da, biroq bu qismlarning qaysi biri muxim, qaysi biri ikkinchi yoki uchinchi darajali ekanligiga eʼtibor qaratilmaydi. <p>Yaxlitning qaysi bir qismi oʻta muxim degan savolga vaziyatli taxlil javob beradi. Bunda tashkilotning ichki tarkibidagi oʻzgarishlar tashqi muxitning taʼsiri bilan bogʻlab oʻrganiladi. Ammo turli darajadagi vaziyat turli darajadagi bilimni talab qiladi.</p>
Funksional yondoshuv	<ul style="list-style-type: none"> • Boshqaruvga tashkiliy mexanizmlarning eng oqilona yoʻllarini ishlab chiqish imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan boshqarish quyidagi funksiyalarni bajaradi:

	<ul style="list-style-type: none"> • rejalashtirish; • tashkillashtirish; • raxbarlik qilish; • muvofiqlashtirish; • nazorat qilish va x.k.
Miqdorli yondoshuv	<ul style="list-style-type: none"> • Bunday yondoshuvga asosan: <ul style="list-style-type: none"> → Menejmentning operatsion tamoyiliga; → qaror qabul qilish nazariyasi tamoyillariga → Matematik yoki ilmiy menejment kabilarga e'tibor qaratiladi. <p>Endi boshqarish jarayonida nafaqat matematika; statistika, kibernetika, muxandislik fanlari, shuningdek sotsiologiya, ruxshunoslik, tizimlar nazariyasi kabi fanlar xam keng qo'llanila boshlanadi.</p>

Zamonaviy menejmentning maqsadi qaror qabul qilish jarayonini, elektron xisoblash texnikasini xamda eng yangi matematik usullar va vositalarni qo'llagan xolda tadqiqotni o'tkazishdir. Tizimli menejment qarorlarning oqilonaligini yuksaltirish kabi vazifani qo'yadi.

Menejment nazariyasini sobiq ittifoqda rivojlantirishda A.K. Gastev, P.M. Kerjensev, V.G. Afanasev, D.V. Gvishiani, S.ye. Kamenitser, O.V. Kozlova, D.M. Kruk, A.M. Omarov, G.X. Popov kabilar o'zlarining salmoqli xissalarini qo'shganlar. Sobiq ittifoqda mexnatni ilmiy tashkil qilish va boshqarish soxasini ilmiy tadqiq qilish 1920 yillarda boshlangan. Esha yillari mexnatning markaziy instituti (SIT) tashkil etilib, mexnatni ilmiy tashkil qilish bo'yicha qator konferensiyalar o'tkazildi. Maxsus jurnallar chop etilishi yo'lga qo'yildi. Eshu yurtalarida "Mexnatni ilmiy tashkil qilish" fani o'qitila boshlandi.

A.K.Gastev (1882-1941) o'zining "janday ishlash kerak?", "Mexnatni me'yorlash va tashkil qilish" kabi qator asarlarini chop etdi. Markaziy mexnat instituti (SIT)ning tashkilotchisi xam Gastev bo'lgan. SIT va Gastevning ilmiy ishlanmalari negizida mamlakatda mexnatni ilmiy asosida tashkil qilishda qator muvaffaqiyatlarga erishildi. Chunonchi:

- mexnatni ilmiy asosda tashkil qilish bo'yicha o'qitish va xodimlarning malakasini oshirish tizimi yaratildi;

- mexnatni ilmiy tashkil qilishning ilgʻor tajribalarini nafaqat mamlakat ichida, shuningdek, chet davlatlarda xam ommalashtirishga erishildi.

P.M. Kerjensev (1881-1940) xam boshqarish boʻyicha qator asarlar chop etgan. Bular qatoriga “Mexnatni ilmiy tashkil etish”, “Boshqarishni tashkil qilish tamoyillari”, “Vaqt uchun kurash” kabilar kiradi. Ular boshqarish boʻyicha darsliklarni yozishda asos qilib olindi. 1920 yilning boshlarida Kerjensev tashabbusi bilan “Vaqt” Ligasi tashkil etildi. Bu Liga jamoatchilikning eʼtiborini:

- mexnatni tashkil qilishda tartibsizliklarning nixoyatda koʻpligiga;
- bexuda ishlarga vaqtning koʻp sarflanayotganligiga;
- boshqaruv tizimida funksiyalarning nooqilona taqsimoti kabilarga qaratdi va ularni bartaraf etilish yoʻllarini ishlab chiqdi.

1950 yillarning oxiridan boshlab mamlakatda boshqarish nazariyasining rivojlanishi yanada kuchaydi. Shu yillarda mexnatni ilmiy tekshirish instituti, boshqarish va normativ boʻyicha markaziy ilmiy-tadqiqot institutlari tashkil etildi. Mamlakatning yetakchi oliy oʻquv yurtlarida (MDU, MMI, KXXN, MXXN, TXXI, va boshqalar) “Mexnatni ilmiy tashkil qilish”, “Boshqarish” kafedralari, fakultetlari tashkil etilib, ular boʻyicha maxsus fanlar oʻqitila boshlandi.

Rossiyada xozircha yagona, Moskva boshqaruv instituti tashkil qilingan boʻlib, u korxonalar yoki tarmoq faoliyatining boshqaruv tomonini takomillashtirish masalalari boʻyicha direktorlar maslahatchilari deb yuritiladigan boshqarishni tashkil qilish boʻyicha mutaxassislarini tayyorlaydi.

Oʻzbekistonda menejmentning nazariy asoslari va uning asosiy tamoyillari XIII-XIV asrlarga kelib Amir Temur xukumronligi davridanoq shakllana boshlagan. Amir Temur “Temur tuzuklari” asarida, qanday qilib xokimiyatni qoʻlga kiritgani, siyosiy va xarbiy faoliyati xaqidagi sirlar, uni boshqarish sanʼati, shu bilan birga istilochilikka qanday raxbarlik qilganini oʻzi izoxlab bergan.

“Temur tuzuklari” jaxonga mashxur asar. Uning qoʻl yozma nusxalari dunyoning deyarlik barcha mamlakatlari (Hindiston, Eron, Angliya, Daniya, Fransiya, Rusiya,

Germaniya, Armaniston, Ўzbekiston va boshqalar)ning kutubxonalarida mavjud. Asar ikki qismdan iborat.

Birinchi qism Amir Temurning o'z davlatini barpo etish va uni xar jixatdan mustaxkamlash, mukammal qurollangan qudratli qo'shin tuzish borasida tatbiq etgan tuzuklari va rejalaridan iborat bo'lib, xatto qo'shinning jangovor saflanish tartibi xam maxsus jadvallar orqali ko'rsatib berilgan.

Asarning o'n uch qism (kengash)dan iborat ikkinchi qismida esa xizmat soxibqironning kuchli feodal davlatni barpo etish, qo'shin tuzish va dushman lashkarini sindirish yuzasidan tuzgan kengashlari va amalga oshirgan ishlari o'z ifodasini topgan.

Amir Temur zukko, tajribali va siyosatdon davlat arbobi edi. U o'zi tuzmoqchi bo'lgan davlatning markaziy apparati va maxalliy xokimiyatning qanday, qaysi ijtimoiy toifalarga tayanishi, mansabdor shaxslar va ularning sifatlari xamda burch va vazifalarini oldindan belgilab bergan.

“Tuzuklar” muallifining fikricha, xar bir soxibi toj davlat va jamiyatni ma'lum ijtimoiy-siyosiy guruxga tayanigan xolda boshqarishi lozim. Hazrat Amir Temur, “Tuzuklar”da ma'lum qilishicha, o'z faoliyatida qo'yidagi 12 ijtimoiy-siyosiy guruxga tayanib ish olib borgan:

1. Xazrat Payg'abarimiz Muxammad Sallolloxu Alayxissalomning aziz va mukarram avlodi bo'lmish sayidlar, ulamo va shayxlar;
2. Xayotning achchiq-chuchugini totgan bilimdon kishilar;
3. Duoguy taqvodorlar;
4. Amirlar, sarxanglar, sipoxsolollar, ya'ni lashkar va qo'shin boshliqlari;
5. Sipox bilan raiyat, ya'ni qora xalq;
6. Saltanat ishlari, uning siru-asrorini bilgan, kengashsa bo'ladigan dono va ishonchli kishilar;
7. Vazirlar, sarkitob va devon bitiqdari;
8. Xakimlar, tabiblar, munajjimlar va muxandislar;
9. Xadis olimlari va roviylar, ya'ni rivoyat aytuvchilar (tarix shunoslar).
10. So'fiy va oriflar;

11. Xunar va san'at axli, ya'ni kosiblar va san'atkorlar;

12. Xar turli mamlakatlardan kelgan sayyox va tijorat axli. Ular bilan so'zlashib, mamlakatlaridagi ijtimoiy-siyosiy axvoldan voqif bo'lib turish mumkin bo'lgan.

Davlatni idora qilishda vazirlar, amirlar va viloyatlarda o'tirgan noiblarning roli benixoyat katta bo'lgan. Shuning uchun xam Amir Temur ularni tanlash va vazifalarga tayinlash ishiga a'loxida axamiyat bergan. Ular soxibqironning fikricha sadoqatli, axloqiy pok, adolatpesha:, tinchliksevar va tashabbuskor odamlar bo'lishi kerak. "Tuzuklar" muallifining fikriga ko'ra, masalan, vazirlar to'rt sifatga ega bo'lishlari shart:

1. Asillik, toza nasllik va ulug'vorlik;
2. Aqlu farosatli;
3. Sipox bilan raiyat axvolidan boxabarlik va ularga g'amxo'rlik ko'rsatish, ular bilan yaxshi muomalada bo'lish;
4. Sabru bardoshlilik, muloyimlik.

"Tuzuklar"da keltirilgan ma'lumotlarga ko'ra Amir Temur o'z davlatini, bir uchi Chinu Mochin va ikkinchi uchi Shom xududida bo'lgan ulkan mamlakatni bor-yo'g'i yetti nafar vazir yordamida boshqargan. Bular qo'ydagilar.

Vazirlar va ularning vazifalari

Mamlakat va raiyat vaziri	<ul style="list-style-type: none">• Bu vazir el-yurtning muxim ishlarini, kunda chiqib turadigan muammolarni, raiyat axvolini, olingan xosil, daromadning miqdori, oliq-soliq, davlat xarajatlari, el-yurtning obodonchiligi va axolining farovonligi qay darajada ekanligidan oliy xukmdorni xabardor qilib turgan
Soliq vaziri	<ul style="list-style-type: none">• Sipoxiylarning maosh va tanxolarini boshqargan, uning qiyinchilik va parishonlikka tushib qolmasligining chora-tadbirlarini ko'rgan, sipox axvolidan doimo podshoxni ogox etib turgan.
Mol-mulk, daromad, xarajatlar vaziri	<ul style="list-style-type: none">• Turli sabablarga ko'ra egasiz qolib ketgan yer-suv va mol-mulknini boshqargan, zakot va boj yig'imiga mutasaddiylik qilgan.

Sarkori xissa va saltanat ishlarini yurituvchi vazir	<ul style="list-style-type: none"> • Podshoxga qarashli yer-suv va mol-mulk, shuningdek davlat muassasalarining faoliyatini nazorat qilib turgan.
Qozi kalon	<ul style="list-style-type: none"> • Adliya muassasalarini boshqargan
Jalol ul-islom	<ul style="list-style-type: none"> • Podshoxning favqulodda xuquqlarga ega bo'lgan nazoratchisi.
Vaziri devoni insho	<ul style="list-style-type: none"> • Turli mamlakatlar bilan olib boriladigan yozishmalar devonining boshlig'i.

El - yurtning obodonligi, saltanatning ustuvorligi ko'p jixatdan mana shu vazirlarga bog'liq bo'lgan. Boshqaruv tizimining shu tariqa oqilona tashkil etilishi uning negizida inson manfaatlari yotganligi, davlat siyosatining boshqaruvga ijobiy ta'siri dunyoda buyuk davlat paydo bo'lishi bilan yakunlandi. Bu markazlashgan buyuk, iqtisodiy barkamol, siyosiy barqaror davlatning shakllanishiga olib kelgan boshqaruv nazariyasi faqat shu davlatdagina emas, balki boshqa o'lkalarda xam davlatni ilmiy boshqarish nazariyasi sifatida qo'llanila boshlandi.

Xozirgi menejment fanida ta'kidlangan boshqarishning iqtisodiy, insoniy, oqilona va samarali shaklini yaratish bo'yicha xarakterlar Amir Temurning "Temur tuzuklari"da o'z aksini topib xozirgacha xam o'zining qimmatini yo'qotmagan. Aksincha, bugungi mustaqil O'zbekistonning iqtisodiy va siyosiy mustaqilligi gurkirab rivojlanayotgan paytda xam boshqarishni tashkil qilishda muxim dastur amal sifatida qo'llanilmoqda.

2.3. Taqqoslama menejmentning qonun-qoidalari va tamoyillari

Dastlab qonun-qoida va tamoyil so'zlarining lug'aviy ma'nolari to'g'risida ikki og'iz so'z.

Qonun - bu ob'ektiv borliqda turli xodisalar kishi ongidan va ixtiyoridan tashqari xamisha mavjud bo'lgan zaruriy bog'lanish, munosabat. Masalan, ijtimoiy taraqqiyot qonunlari, muvozanat qonunlari va x.k.

Qonun - bu davlat xokimiyati tomonidan qabul qilingan, xamma uchun majburiy bo'lgan ijtimoiy xuquqiy norma va munosabatlarni belgilovchi rasmiy qoida. Masalan,

Konstitutsiya Ўzbekistonning asosiy qonunidir. To‘qqiz yillik majburiy ta’lim haqida qonun va x.k.

Qonun - bu bajarilishi shart, majburiy bo‘lgan, norma, qoida tusiga kirgan talab, topshiriq va shu kabilar, ya'ni jamiyatda, ijtimoiy gurux va shu kabilarda qabul qilingan odat tusiga kirgan qoida, rasm, odat.

Tamoyil - mayl, moyillik, tendensiya.

“**Prinsip**” so‘zi lotin tilidan olingan bo‘lib, asos, dastlabki, ya'ni xatti-xarakat yoki faoliyatning asosiy qoidasi, raxbar g‘oya ma'nolarini bildiradi. Prinsiplarni menejment fani va amaliyotining poydevori deyish mumkin.

Qonun va tamoyillarda menejmentning ob'ekti va sub'ekti o‘rtasidagi ob'ektiv, muxim, takrorlanadigan, nisbiy, turg‘un, aniq muayyanlik va moxiyat bilan umumiy bog‘lanish va aloqadorlik o‘z ifodasini topadi. Bu umumiy bog‘lanish va aloqadorliklar ma'lum shart-sharoitlarda voqyealar rivojining yo‘nalishi va xususiyatini belgilab beradi.

Bundan ko‘rinib turibdiki, menejmentning qonun-qoidalari va tamoyillari faqat xamma uchun majburiy bo‘lgan norma, qoida, rasm-rusum, moyilliklar orqali ta'riflanishi va ifodalanishi mumkin.

Menejmentning tamoyillari

Demokratiya lash tamoyili	ommani boshqarishga keng ko‘lamda jalb qilishni, kengash va maslaxat bilan ishlarning bajarilishini talab qiladi.
Ierarxiya tamoyili	boshqarishning pog‘onaligiga asolanadi. Bu tamoyil, bir tomonidan, markaziy, ikkinchi tomondan esa, viloyat shaxar va tumanlar darajasidagi davlat xokimiyati xamda boshqaruv idoralarining vazifalarini aniq belgilanishini talab qiladi. Samarasiz boshqaruv bo‘g‘inlari qanchalik ko‘p bo‘lsa, shunchalik boshqaruv jarayoni chigallashadi.
Rejalashtiris h tamoyili	boshqarish bo‘g‘inlari o‘rtasidagi taraqqiyot nisbatlarini aniqlaydi, shartnomalarning bajarilishini tashkil qiladi va nazorat

	qiladi.
Yakkaxokimlik tamoyili	boshqarish tayinlangan shaxs tomonidan bajarilib, unga boshqariladigan ob'ekt, uning mol-mulki, pul mablag'lari ishonib toshiriladi. Yakka xokimlik boshqarishda jiddiy tartib va mexnat intizomini ta'minlaydi. Bunda "Ko'plashib muxokama qilmoq kerag-u, lekin mas'uliyat yakka bir kishida bo'lmog'i kerak" degan prinsip amal qiladi.
Ilmiylik tamoyili	menejerlardan chuqur bilimni, o'z soxasi bo'yicha iqtisod, mantiq, ruxiyat, matematika, chet tili, texnologiya kabi fanlarni yaxshi bilishini talab qiladi. Shu bilan birga uning saviyali tashkilotchi, tashabbuskor g'oyalarga boy, izlanuvchan, bozor kon'yunkturasini yaxshi biladigan, tavakkal qilishdan qo'rqmaydigan mutaxassis bo'lishini talab qiladi.
Qayta aloqalar tamoyili	Topshiriqni berishda tushundinglarmi? deb so'rash yetarli emas. Bunday savolga javobgar shaxslardan tasdiqlovchi javobni, topshiriqni to'g'ri tushunganligini so'rash kerak.
Javobgarlik tamoyili	bu tamoyil, eng avvalo, boshqaruvchilarning javobgarligini nazarda tutadi. Bajaruvchanlik madaniyati past, mas'uliyatsiz raxbar korxonalar va xodimlarning sho'ri. Menejer uchun xuquqiy javobgarlik o'ta yuqori bo'lishi kerak.

Shunday qilib, boshqarish tamoyili (prinsipi) deganda boshqaruv organlari va raxbarlari faoliyatining zaminini tashkil etuvchi asosiy qonun-qoidalar tushuniladi. Boshqarish tamoyillari-bu boshqaruv amaliyotida ob'ektiv qonunlardan ongli foydalanish shakllaridandir.

Boshqaruv tamoyillarining shakllanishi chuqur tarixiy ildizlarga ega. Xususan, Turkistonda bu tamoyillar Amir Temur xukmronligi davrida shakllana boshlagan. O'zining ixcham, tezkor boshqarish devoniga ega bo'lgan Markaziy Osiyodagi Turkistondek buyuk davlat

- ilmiylik;
- yakka xokimlik;
- ierarxiya;

- bilimdonlik;
- demokratiya kabi tamoyillar asosida boshqarilgan.

Xurosonlik yirik shayx va shayxuislom, Amir Temurning e'tiqod qo'ygan, pirlaridan, tinchliksevar va raiyatparvar inson Zaynuddin Abubakir Toybodiy Temurga maktub yozib uning saltanat yumushlarida quyidagi "to'rt ishni qo'llashini aytgan, ya'ni:

- 1) Kengash;
- 2) Mashvaratu maslaxat;
- 3) Xushyorligu muloxazakorlik;
- 4) Extiyotkorlik.

Shunday ekan, saltanatni boshqarishda mashvaratu maslaxat va tadbir bilan ish yuritgin, toki oqibatda nadomat chekib, pushaymon bo'lmagaysan. Yana shuni xam bilgilkim, saltanat ishlarining bir qismi sabru toqat bilan bo'lgay, yana bir qismi esa bilib-bilmaslikka, ko'rib ko'rmaslikka solish bilan bitur. (Xullas) tadbirlardan ogox qilingandan keyin shuni aytish joizdirkim, qat'iylik, sabr, chidamlilik, xushyorlik, extiyotkorlik, va shijoat bilan barcha ishlar amalga oshirilgay. Vassalom"

Maktubni o'qib Amir Temur o'z Tuzuklarida: "U menga saltanat ishlarining to'qqiz ulushi mashvarat, tadbir va kengash, qolgan bir ulush esa qilich bilan bajo keltirishni anglatdi...

Tajribamda ko'rilgankim, ishbilarmon, mardlik va shijoat soxibi, azmi qat'iy, tadbirlar va xushyor bir kishi ming-minglab tadbirsiz, loqayd kishilardan yaxshidir. Chunki tajribali bir kishi ming kishiga ish buyuradi"-deb yozgan edi.Ma'muriy buyruqbozlik tizimi sharoitida sobiq SSSR quyidagi tamoyillarga asoslanib boshqarilgan.

Ma'muriy-buyruqbozlik tizimi sharoitidagi boshqarish tamoyillari

Byurokratlar markaz- lashuv	boshqarish ob'ektiga nisbatan bo'lgan munosabat maksimal ravishda, qat'iy darajada buyruq-lashgan. Bu tamoyil demokratiyaga o'ta yotdir.
Nomenklatura	lavozimlarga faqat yuqori tashkilotlar tomonidan qat'iy ravishda oldindan ro'yxatga kiritilgan kishilar tayinlanadi. Aynan shu tartib shaxsga sig'inishni vujudga keltiradi.
O'z o'ziga	Garchi sotsializm-bu inson manfaatini ximoya qiluvchi, uning

xizmat qilish, shaxsiy manfaatni ustun qo'yish	farovonligini oshiruvchi tuzum degan shior bilan amal qilgan bo'lsa-da, aslida bu tuzumning qonun - qoidalari, tamoyillari amaldorlarning manfaatlari uchun xizmat qiladi.
Demokratiyani tan olmaslik	Demokratiyani tan olish degan so'z ular uchun xokimiyatni yo'qotish bilan baravar edi. Ma'muriy buyruqbozlik tizimi uchun demokratiya bu "tabiiy dushman".
Buyruqbozlik	Boshqacha bo'lishi mumkin emas. Faqat shundagina kuch ishlatish, qo'pol ravishda majburlash kabilar o'z ijrosini topishi mumkin. "Gilam usti"ga chaqirish, tezkor tashkiliy xulosalarni yasash, daxshatli qarorlar chiqarish kabilar buyruqbozlikning o'ta ayovsiz ko'rinishlaridir.
Formalizm, rasmiyatchilik	Formalizm qo'qozbozlikning "ota"si, to'rachilik muxitini yaratuvchi daxshatli tamoyildir. Har qanday qo'llanmani pesh qilib, uning orqasida qonuniy narsalarni tan olmaslik, munosabatlarda rasmiyatchilik bilan yondoshish bu tamoyilning bosh maqsadi bo'lib xisoblanadi.
Maxdudlik	Ma'muriy-buyruqbozlik tizimi o'zining sir-asrorlarini yashirishga, maxfiy tutishga xarakat qiladi. To'ralarni oshkoralik va demokratiyaning xujumidan aynan shu maxdudlik ximoya qiladi, maxfiy ma'lumotlarga yetib borishga xalaqit beruvchi qalqon vazifasini bajaradi.
Konservatizm	Yangilikka nisbatan ayovsiz tamoyil. Garchi biror-bir yangilik u yoki bu faoliyatni yaxshilashga olib kelishini bilsa-da, bu yangilikni iloji boricha kechiktirib yoki chala-chulpa joriy qilishga tarafdor.

Bu tamoyillarning ustuvorligi sobiq ittifiqni tanazzulga olib keldi. Partiya, davlat nomenklaturasining qattiq iskanjasi iqtisodiyot, siyosat, ma'naviyat va ma'rifatni ezib tashladi. Muxim qarorlarni partiya tor doirada qabul qilar va butun mamlakat uchun majburiy bo'lib qolar edi. Joylarda tashabbus bo'g'ilar edi. Demokratiyani bo'g'ish konstitutsiyada e'lon qilingan xaq-xuquqlarni xam ommaviy ravishda buzishga olib keldi. Natijada sobiq ittifoq parchalanib ketdi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida O‘zbekistonning siyosiy-ijtimoiy va iqtisodiy istiqbolga erishishning asosiy tamoyillari Prezidentimiz I.Karimovning O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining birinchi majlisidagi ma’ruzasida (23.02.95) quyidagicha yoritilgan.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida O‘zbekistonda davlatni boshqarish tamoyillari

Demokratiya tamoyili	<ul style="list-style-type: none"> • insonning o‘z xoxish-irodasini erkin bildirish xamda uni amalga oshirishi; • ozchilikning ko‘pchilikka bo‘ysinishi; • barcha fuqarolarning teng xuquqliligi; • davlat va jamiyat boshqaruvida qonun ustuvorligi; • davlatning asosiy organlari saylanishi, ularning saylovchilar oldida xisob berishi; • tayinlash yo‘li bilan shakllanadigan davlat organlarining saylovchi tashkilotlar oldidagi javobgarligi va b.
Iqtisodiy munosabatlarni demokratiyalash tamoyili	<ul style="list-style-type: none"> • monopollashgan iqtisodiyotdan erkin iqtisodiyotga; • sotsialistik musobaqadan erkin raqobatga; • qat‘iy belgilangan narxlardan erkin narxlarga; • davlatlashgan mulkdan xilma-xil mulkchilikka tayangan iqtisodiyotga o‘tish.
Yuksak ma’naviyat tamoyili	<p>Mustaqillik tafakkurini kengroq tushunish, ya’ni:</p> <ul style="list-style-type: none"> • O‘zbekistonning istiqboli va istiqloli xaqida qayg‘urish; • o‘zining va o‘z xalqining, vatanning qadru qimmatini, ornomusini anglab, uni ximoya qilish; • yuksak g‘oyalar, yangi fikriy kashfiyotlar, niyatlar og‘ushida mexnat qilib, iste’dodi, bor imkoniyatini, kerak bo‘lsa, jonini yurt istiqboli, eliga baxshida etishdir.
Milliy xavfsizlikni ta’minlash tamoyili	<p>* respublikaning dunyo xamjamiyatiga kirish sur’atlarini tezlashtirish;</p> <p>* turli xalqaro davlat va nodavlat tashkilotlari, birinchi galda, BMT, NATO, yevropa xavfsizlik va xamkorlik tashkiloti ishlariga faol ishtirok etishni ta’minlash.</p>

O‘zbekiston yo‘li Islom Karimovning bozor munosabatlariga o‘tish yuzasidan olg‘a surgan besh tamoyilga asoslanadi. Ularning moxiyati quyidagicha.

Beshta asosiy tamoyil

Iqtisodiyotning siyosatdan ustunligi	<ul style="list-style-type: none"> • iqtisodiy islohotlar xech qachon siyosat ortida qolmasligi kerak, u biror mafkuraga bo‘ysin-dirilishi mumkin emas. Buning ma’nosi shuki, iqtisodiyot siyosatdan ustun
--------------------------------------	---

	<p>turishi kerak.</p> <ul style="list-style-type: none"> • xam ichki, xam tashqi iqtisodiy munosabatlarni mafkuradan xoli qilish zarur.
Davlat asosiy isloxatichi	<ul style="list-style-type: none"> • Davlat bosh isloxotchi bo'lishi lozim. U isloxlarning ustuvor yo'nalishlarini belgi-lab berishi, o'zgartirishlar siyosatini ishlab chiqishi va uni izchillik bilan o'tkazishi, jaxolatparastlar (retrogradlar) va konserva-torlar qarshiligini bartaraf etish shart.
Qonunlar va ularga rioya qilish ustuvorligi	<ul style="list-style-type: none"> • Qonun va qonunlarga rioya etish ustuvor bo'lishi lozim. Buning ma'nosi shuki, demokratik yo'l bilan qabul qilingan Konstitutsiya va qonunlarni xech istisnosiz xamma xurmat qilishi va ularga og'ishmay rioya etishi lozim.
Kuchli ijtimoiy siyosat yurgizish	<ul style="list-style-type: none"> • Axolining demografik tarkibini xisobga olgan xolda kuchli ijtimoiy siyosatni o'tkazish. Bozor munosabatlarini joriy etish bilan bir vaqtda axolini ijtimoiy ximoyalash yuzasidan oldindan ta'sirchan choralar ko'rilishi lozim. <p>Bu bozor iqtisodiyoti yo'lidan eng dolzarb vazifa bo'lib keldi va bundan keyin xam shunday bo'lib qoladi.</p>
Bozor iqtisodiyotiga sekin-asta, bosqichma-bosqich o'tib borish.	<ul style="list-style-type: none"> • Bozor iqtisodiyotiga o'tish ob'ektiv iqtisodiy qonunlarning talablarni xisobga olgan xolda, o'tmishdagi "inqilobiy sakrashlar" siz, ya'ni evalyusion yo'l bilan, puxta o'ylab, bosqichma-bosqich amalga oshirilishi kerak.

Bu beshta tamoyilga o'z munosabatini Germaniya kansleri Gelmur Kol shunday bildirdi: *"Davlat rivojining besh tamoyilini ishlab chiqib, uni qo'rqmay olamga e'lon qilayotgan yangi davlatning raxbari tutgan yo'l muvaffaqiyatning garovidir"*.

Bu prinsiplar fzbekistonning o'ziga xos sharoitlarini xisobga olgan izchillik bilan shakllantirib borishni, unga asta-sekin, bosqichma-bosqich, xalqni ximoya qilib borib, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash orqali bozor munosabatlariga o'tishni bildiradi.

"To'rt maqsad" boshqarishning quyidagi to'rt tamoyiliga tayanadi:

- boshqaruv tartib-qoidasi;
- iqtisodiy ishlab chiqarish;
- "nou-xau";
- ijtimoiy ximoya.

Shu to‘rt maqsadga oid miqdoriy ko‘rsatkichlar belgilanib, xamma resurslar shu maqsadlarga erishishiga yo‘naltiriladi.

“7-s” **tamoyili** korxon(firma) o‘z oldiga qo‘ygan iqtisodiy natijaga erishish uchun quyidagi yo‘nalishlarda ish olib borishini nazarda tutadi:

- strategiya;
- struktura;
- tizim;
- xodimlar tarkibi;
- boshqaruv qoidasi;
- boshqaruv maxorati;
- yakuniy natijalar.

Bu tamoyilga muvofiq avvalo iqtisodiy ko‘rsatkichlar xisoblab chiqilib, ularga erishish uchun lozim darajadagi ishlab chiqarish tuzilmasini yaratish, resurslar bilan ta'minlash, xodimlarni tanlash, o‘qitish, boshqaruvda eng samarali usul va tajribalarni qo‘llash lozim bo‘ladi.

“**Kaban**” **usuli** yaponlarga tegishli bo‘lib, boshqaruv ilmi tarixida eng samarali xisoblanadi. U ishlab chiqarishning uzluksiz xarakterini ta'minlovchi boshqaruv tizimi sifatidan xom ashyoni tayyor maxsulotga aylantirib, iste'molchilarga yetkazib berishni ta'minlaydi. Shu bilan birga:

- xodimlarni tanlash va ishga yollash maxoratini baxolash;
- attestatsiyadan o‘tkazish;
- o‘qitish va malakasini oshirish;
- xodimlar oldiga aniq maqsad va vazifalar qo‘yish;
- lavozimlarni almashtirib turish (rotatsiya) kabilar yapon menejmentining o‘ziga

xos xususiyatlardandir.

Yaponlar menejment soxasida ulkan yangiliklar yaratgan mamlakat bo‘lib, hozir xam dunyoda yetakchi davlatlardan biri xisoblanadi. Ular boshqaruvni avvalo to‘la berilib ishlash, agar kerak bo‘lsa, o‘zni qurbon qilishga xam tayyor turish, deb tushunadilar. Firma manfaati

boshqa xamma manfaatlardan ustun qo'yiladi. Firmada ishlovchilar katta oila ruxida tarbiyalanadilar. Raxbarlar va ishchilarning taqdiri bir deb qaraladi, ular xatto bir oshxonada ovqatlanadilar va doimo birga bo'ladilar. Qayd qilingan tamoyillar va Yapon usulini bizning sharoitda bemalol qo'llasa bo'ladigan tamoyillardir.

2.4. Moliyaviy-iqtisodiy inqiroz sharoitida menejmentni rivojlantirish zaruriyati

Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichi globallashuv jarayonlarining jadal rivojlanishi orqali tavsiflanadi. Globallashuvni iqtisodiy jihatdan qaraydigan bo'lsak, u jahon xo'jaligining butun makonini qamrab oluvchi iqtisodiy munosabatlar tizimining tashkil topishi va rivojlanishini anglatadi.

Globallashuv jarayonlarining kengayishi jahon mamlakatlari o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlarning yanada takomillashuviga olib keladi. Jumladan, globallashuv natijasida transmilliy korporatsiyalar, ularning turli ko'rinishdagi xalqaro birlashmalari faoliyatining tarkib topishi va kengayishi, xalqaro ishlab chiqarish kooperatsiyasi va mehnat taqsimotining nisbatan yuqori darajaga o'tishi, xalqaro iqtisodiy tashkilotlar faoliyatining yanada kuchayishi ro'y beradi.

Umuman olganda, globallashuv jarayonlari jahon xo'jaligining yaxlit iqtisodiy tizim sifatida rivojlanishida sifat bosqichi hisoblanib, yangi imkoniyatlarni ochib beradi.

Biroq, globallashuv jarayonini mutlaqlashtirish va unga bir tomonlama qarash to'g'ri bo'lmaydi. Chunki, mazkur jarayon o'zining ijobiy jihatlari bilan bir qatorda ziddiyatli tomonlariga ham ega. Jahonning bir mamlakatida ro'y berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy larzalarning muqarrar ravishda boshqa mamlakatlarga ham o'z ta'sirini o'tkazishi shulardan biri hisoblanib, bugungi kunda ro'y berayotgan moliyaviy inqiroz ham aynan shu ma'noda globallashuv jarayonlarining oqibati hisoblanadi.

Shunga ko'ra, Birinchi Prezidentimiz o'z asarlarida bugungi kunning eng dolzarb muammosi – bu 2008 yilda boshlangan jahon moliyaviy inqirozi, uning ta'siri va salbiy oqibatlari, yuzaga kelayotgan vaziyatdan chiqish yo'llarini izlashdan iborat ekanligidan

boshlab, jahon moliyaviy inqirozining mazmun-mohiyati, kelib chiqish sabablariga batafsil to'xtalib: „ ... bu inqiroz Amerika Qo'shma Shtatlarida ipotekali kreditlash tizimida ro'y bergan tanglik holatidan boshlandi. So'ngra bu jarayonning miqyosi kengayib, yirik banklar va moliyaviy tuzilmalarning likvidlik, ya'ni to'lov qobiliyati zaiflashib, moliyaviy inqirozga aylanib ketdi. Dunyoning yetakchi fond bozorlarida eng yirik kompaniyalar indeksleri va aksiyalarining bozor qiymati halokatli darajada tushib ketishiga olib keldi. Bularning barchasi, o'z navbatida, ko'plab mamlakatlarda ishlab chiqarish va iqtisodiy o'sish sur'atlarining keskin pasayib ketishi bilan bog'liq ishsizlik va boshqa salbiy oqibatlarni keltirib chiqardi”¹² deb takidlab o'tgan edilar.

Bundan ko'rinadiki, dastlab AQSh ipoteka bozorlarida namoyon bo'lgan mazkur inqiroz yetarlicha to'lov layoqatiga ega bo'lmagan, qarzlarni qaytarish qobiliyati shubhali bo'lgan qarzdorlarga ipoteka kreditlari berish amaliyotining jadallashuvi natijasida ro'y berdi.

Modomiki, ipoteka krediti o'zining mohiyati bo'yicha ko'chmas mulk garovi hisobiga beriladigan kreditlar bo'lsada, AQSh bozorlari bunday likvidli ko'chmas mulklarga yetarlicha «to'yindi» va ularning narxlari keskin tusha boshladi. Buning ustiga investitsion banklarning AQSh ipoteka bozorlaridagi yangi moliyaviy «mahsulot» hisoblangan aktivlarni sekyuritizatsiyalash bo'yicha operatsiyalarining avj olishi ipoteka bozorlaridagi tanazzullik holatlari ehtimolligini oshirdi.

AQSh iqtisodiyoti yaratilgan shart-sharoitlar tufayli arzon kredit resurslariga to'yindi va bu Federal zaxira tizimi (FZT) amalga oshirayotgan pul-kredit siyosatini o'zgartirishiga olib keldi. Natijada 2004-2006 yillarda Federal zaxira tizimi foiz stavkalarini 6,25% gacha ko'tardi. Kreditlarning qimmatlashuvi aholini ipotekaga nisbatan talabining pasayishiga va kreditlarni qaytarish bo'yicha qarzdorlar to'lovining qisqarishiga olib keldi. Boshqa tomondan, oziq-ovqat mahsulotlari va energiya

¹² Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari. – T.: O'zbekiston, 2009, 4-b.

resurslari narxlarining o'sishi aholining kreditni qaytarish bo'yicha moliyaviy imkoniyatlarining cheklanishiga olib keldi. 2000-2007 yillar mobaynida jahon bozoridagi oziq-ovqat mahsulotlarining narxi o'rtacha ikki barobarga oshdi, benzin narxi esa 3,5 barobarga oshdi. Neft narxi rekord darajada, ya'ni bir barreli 147 dollardan ortdi.

Pirovard natijada 2007 yil boshida AQShda aholining ipoteka kreditlarini qaytarishi bilan bog'liq muammo kuchaydi. Qarzdorlarning ko'chmas mulk garovi bilan olingan kreditlarni qaytarishdan ko'ra to'lovlarni to'lashdan bosh tortish holati kengaydi. Banklarning to'lov qobiliyatiga ega bo'lmagan mijozlarning ko'chmas mulklarini qayta sotuvga qo'yishi natijasida ipoteka bozoridagi taklif ko'payib, bozordagi narxlarning keskin pasayishiga olib keldi.

Britaniyaning nufuzli gazetalaridan biri bo'lgan «Gardian» jahon moliyaviy inqirozining asosiy aybdorlari ro'yxatini e'lon qildi. Mazkur ro'yxatning oldingi o'rinlarida AQShning taniqli siyosatchilari o'rin olgan bo'lib, unda inqiroz faqatgina iqtisodiyot rivojlanishining navbatdagi harakatlantiruvchi kuchi ekanligi ta'kidlab o'tilgan.

Aksariyat moliyachi-iqtisodchilar vujudga kelgan moliyaviy inqirozning haqiqiy sabablaridan biri sifatida rivojlangan mamlakatlarda iqtisodiyotni haddan ziyod ortiqcha erkinlashtirish siyosatining «mevasi» ekanligini, ya'ni «o'z-o'zini boshqaruvchi bozor» g'oyasini ilgari surish orqali davlatning milliy iqtisodiyotga va xususan moliyaviy bozorlarga aralashuvini cheklanganligi bilan ham izohlamodalar.

Shu o'rinda, jahon moliyaviy inqirozining yuzaga kelishida asosiy sabab – moliyaviy resurslar bilan real ishlab chiqarish hajmi o'rtasidagi mutanosiblikning keskin buzilishi hisoblanishini ta'kidlash lozim. Pul muomalasi qonunlaridan ma'lumki, iqtisodiyot sog'lom va barqaror amal qilishi uchun muomalaga chiqarilayotgan pul massasi bilan tovar va xizmatlar ishlab chiqarish real hajmi o'rtasida muayyan nisbatga amal qilinishi lozim. Biroq, milliy iqtisodiyotlarning baynalminallashuvi va

globalashuv jarayonlari pul muomalasining amal qilishiga ham o'z ta'sirini o'tkazib, dastlab ayrim mamlakatlar, masalan AQShda, keyinchalik ko'plab mamlakatlarda mazkur qonunga rioya qilishning zaiflashuviga, keyin esa uni umuman e'tiborga olmaslikka qadar olib keldi. Jumladan, o'tgan asrning 70-yillariga qadar amal qilib kelgan jahon valyuta tizimlari pullarning oltin yoki tovar mazmunini ta'minlash orqali iqtisodiy munosabatlarning barqarorligiga zamin yaratdi. Biroq, jahon amaliyotida 1976 yildan boshqariladigan, suzib yuruvchi valyuta tizimiga o'tgach, pulning oltin mazmuni yo'qolib, asosan AQSh dollari yetakchi valyutaga aylangach, uning muomalaga chiqarilishini nazorat qilib bo'lmay qoldi. Keyingi yillarda globalashuv jarayonining jadallashuvi ta'sirida xalqaro iqtisodiy aloqalarda qat'iy valyutaga bo'lgan talabning yanada kuchayishi AQSh tomonidan hech qanday tovar bilan ta'minlanmagan pullarning muomalaga chiqarilish jarayonini yanada tezlatib yubordi. Ma'lumotlarga ko'ra, muomaladagi pul massasi (naqd, kredit pullar va turli to'lov vositalari)ning tovar va xizmatlar ishlab chiqarish real hajmidan deyarli 10 baravar, agar pulning aylanish tezligini ham hisobga olinsa, muomala uchun zarur bo'lgan pul miqdoridan, ya'ni pulga bo'lgan talabdan bir necha o'n baravar ko'payib ketganligini anglatadi.

Shu bilan bir qatorda, asosan yetakchi rivojlangan mamlakatlarda kuzatilgan quyidagi salbiy holatlar ham moliyaviy inqirozning vujudga kelishiga asosiy sabablaridan hisoblanadi:

- noratsional pul-kredit siyosatini, hamda qayta moliyalash stavkasini surunkali ravishda past darajada ushlab turilishi natijasida qarzga yashashning odatga va kundalik holatga aylanishi;

- moliyaviy institutlarning majburiyatlari bilan ustav mablag'lari o'rtasidagi mutanosiblikning keskin buzilishi;

- qimmatli qog'ozlar bo'yicha reyting tashkilotlari tomonidan soxta xulosalar berilishi;

- moliyaviy audit va professional etika tamoyillarini buzilishi va soxta audit xulosalari taqdim etilishi;
- moliyaviy rag‘batlantirish uslubi sifat ko‘rsatkichlariga emas, balki miqdoriy ko‘rsatkichlarga asoslanganligi;
- yuqori riskli va murakkab hosilaviy qimmatbaho qog‘ozlarni vujudga kelishi va hokazo.

Keyingi yillarda rivojlangan mamlakatlarda surunkali byudjet taqchilligi va salbiy tashqi savdo saldosining kuzatilayotganligi jahon moliyaviy inqirozining vujudga kelishining asosiy omillaridan biri hisoblanadi (2.4.1-jadval).

2.4.1-jadval

Dunyoning ayrim mamlakatlari tashqi savdo saldosidagi o‘zgarishlar (mlrd.AQSh doll.)

Mamlakatlar	1996 yil	2007 yil
Rivojlangan mamlakatlar, jami	46,2	-798,8
AQSh	-120,2	-854,7
Yaponiya	65,4	81,0
yevropa Ittifoqi	88,5	-228,0
Boshqalar	12,5	202,2
Rivojlanayotgan mamlakatlar, jami	-87,5	509,7
Xitoy	7,2	562,0
Yaqin Sharq va Afrika	5,9	311,0
Boshqalar	-100,6	-363,3

Jadvaldan ko‘rinadiki, 1996 yilda rivojlangan mamlakatlar hissasiga 46,2 mlrd. dollar hajmdagi ijobiy tashqi savdo saldosini to‘g‘ri kelgan bo‘lsa, 2007 yilga kelib bu ko‘rsatkich 798,8 mlrd. dollar hajmdagi salbiy saldoni, ya'ni taqchillikni tashkil qilgan. Aksincha, bu davrda rivojlanayotgan mamlakatlarda butunlay teskari manzara

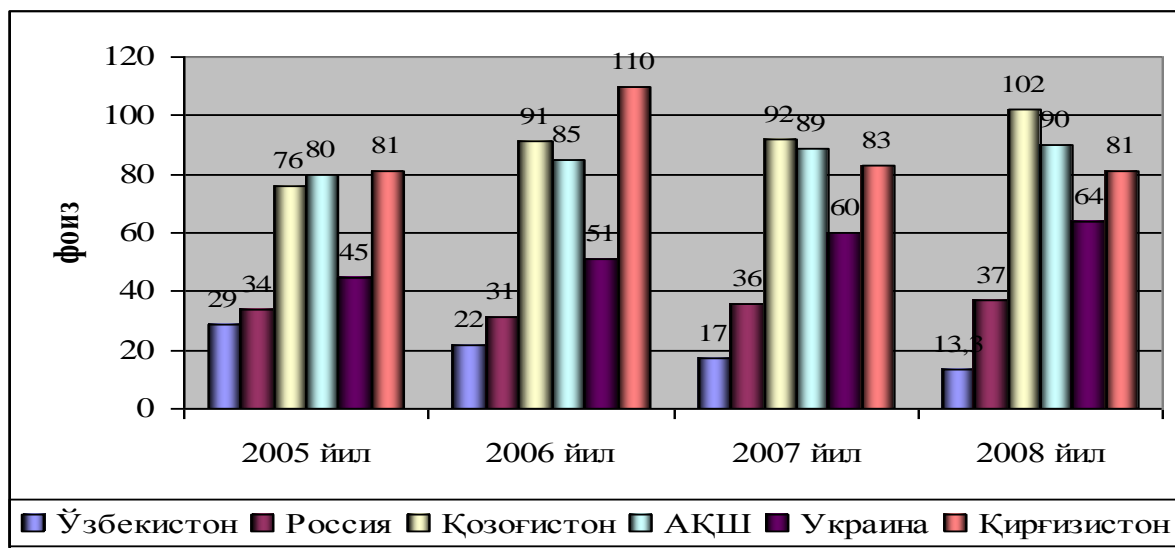
kuzatilib, ularning 87,5 mlrd. doll. hajmdagi salbiy tashqi savdo saldosini 509,7 mlrd. doll. hajmdagi ijobiy tashqi savdo saldosiga aylangan.

Jahon iqtisodiyotida kuzatilgan bunday nomutanosiblik holatlari, ya'ni rivojlanayotgan mamlakatlar savdo balansida ijobiy saldo o'sayotgan sharoitda ayrim rivojlangan mamlakatlar tashqi savdo balansidagi yirik miqdordagi taqchilikning vujudga kelishi dunyo mamlakatlari valyuta zaxiralari o'zgarishiga olib keldi. Xususan, keyingi yillarda Xitoy, Yaponiya, Yaqin Sharq mamlakatlari valyuta zaxiralari keskin o'sdi. Ma'lumotlarga ko'ra, so'nggi paytlarda xalqaro valyuta zaxiralari 3,4 trln. dollari, ya'ni jami zaxiralarning qariyb 59% Osiyoning 10 ta yirik mamlakati hissasiga to'g'ri kelmoqda.

Aksariyat xalqaro ekspertlarning e'tirof etishlaricha 2007 yilda AQSh ipoteka bozorlarida boshlangan inqirozning avj olishi va uni jahon moliyaviy inqirozining kelib chiqishiga faol ta'sirini AQShning jahon yalpi ichki mahsulotining asosiy iste'mol qiluvchisi hisoblanganligini keltirib o'tishadi. Ma'lumotlarga qaraganda, AQShning jahon yalpi ichki mahsulotini ishlab chiqishdagi hissasi 20% ni tashkil qilsada, uning iste'molidagi hissasi qariyb 40%ni tashkil qiladi. Rivojlangan mamlakatlar, ayniqsa, AQSh davlat tashqi qarzi miqdorining o'sib borganligi va uni YaIMga nisbatan salmog'i o'sganligi inqirozni kuchayishining asosiy omillaridan biri bo'ldi (2.4.1-rasm).

1957 yildagi Meksikadan xorijiy investitsiyalarni chiqib ketishi bilan bog'liq inqirozdan yetarli xulosa chiqarmagan AQSh hukumatining tashqi qarzlari o'sib bordi va jami hukumat qarzlari tarkibida tashqi qarzlarning salmog'i qariyb 44% dan ortib ketdi. Bu holat birinchidan, kreditorlarning AQSh milliy iqtisodiyotining barqarorligidan manfaatdorligini ortishiga va Federal byudjetning qarzlarni amortizatsiyasi hamda foizlarni to'lash uchun qarzlarga xizmat ko'rsatish bo'yicha davlat xarajatlarining ortishiga ham olib keldi.

2.4.1-rasmdan koʻrinib turibdiki, keyingi 4 yil mobaynida xususan, AQSh va ayrim Mustaqil davlatlar hamdoʻstligi davlatlari (Qirgʻizistondan tashqari) tashqi qarzlarning yalpi ichki mahsulotlariga nisbatan salmogʻi ortib borgan. Xususan, 2008 yilda AQSh tashqi qarzlarning yalpi ichki mahsulotga nisbatan salmogʻi qariyb 90% ni tashkil qilgan. Bu koʻrsatkich Rossiyada 37% ni, Qozogʻistonda 102% ni, Ukrainada 64% ni tashkil etgan. Qirgʻizistonda esa keyingi 3 yil mobaynida pasayish tendensiyasi kuzatilib 2008 yilda 81% ni tashkil qilgan.

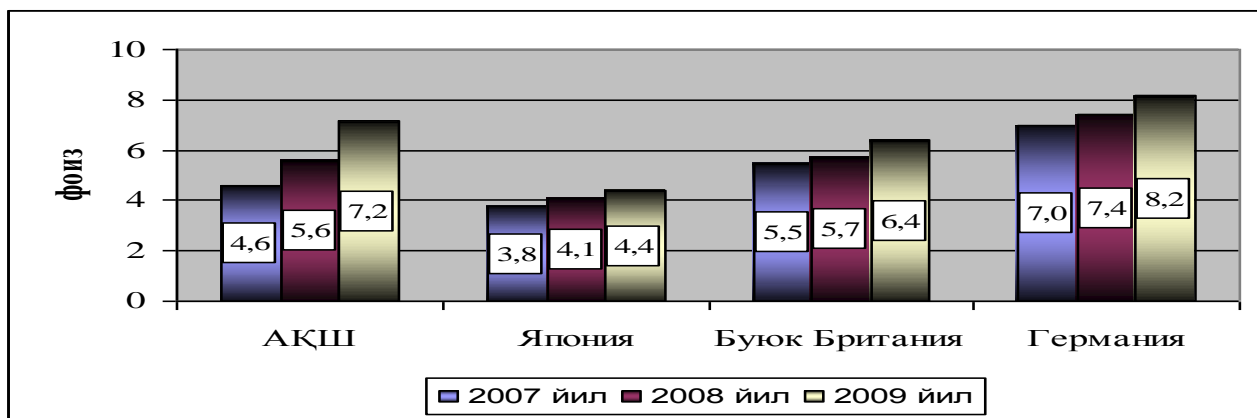

2.4.1-rasm. Jahondagi ayrim davlatlar tashqi qarzining YaIMga nisbatan dinamikasi, % da

Bu borada Oʻzbekiston Respublikasida ijobiy tendensiya kuzatilmoqda. Ya'ni, amalga oshirilgan oqilona iqtisodiy siyosat natijasida tashqi qarzlarning yalpi ichki mahsulotdagi salmogʻi 2005 yildagi 29% dan 2008 yilda 13,3% ga qadar qisqargan.

Hozirda koʻplab mutaxassis va ekspertlar tomonidan jahon moliyaviy inqirozining global tus olishi va iqtisodiy inqiroz jarayonlarining kuchayishi retsessiya va iqtisodiy pasayishni, investitsion faollik koʻlami cheklanib borishini, talab va xalqaro savdo hajmining kamayishi hamda jahonning koʻplab mamlakatlariga ta'sir koʻrsatadigan jiddiy ijtimoiy talofotlar sodir boʻlishi mumkinligi e'tirof etilmoqda.

Xususan, 2008 yilda jahon miqyosida bevosita xorijiy investitsiyalar oqimi 20% gacha pasayganligi kuzatilgan. 2009 yilda jahon yalpi ichki mahsulotining pasayishi, bevosita xorijiy investitsiyalar ko'lamining yanada pasayishini kuzatilishi hamda xalqaro savdo hajmi qariyb 15% ga pasayishi ehtimol qilinmoqda. Bu holat esa ishsizlik darajasining ortishi bilan bog'liq jiddiy ijtimoiy muammolarni keltirib chiqarishi mumkin (2.4.2-rasm). Rasmdagi ma'lumotlardan ko'rinadiki, jahonning rivojlangan mamlakatlaridagi ishsizlik keyingi 3 yil mobaynida o'sib borishi kuzatilmoqda. 2009 yilda AQShda ishsizlik darajasi 7,2%, Yaponiyada 4,4%, Buyuk Britaniyada 6,4%, Germaniyada 8,2% ga o'sishi kutilmoqda. Bu o'z-o'zidan ijtimoiy transfertlarning ko'payishi hisobiga davlat xarajatlarining o'sishiga olib keladi.

2.4.2-rasm. Rivojlangan mamlakatlarda 2007-2008 yillarda ishsizlik darajasi va 2009 yil istiqbol ko'rsatkichlari.

Shunga ko'ra, hukumatlar darajasida inqirozdan chiqish bo'yicha davlat dasturlarini ishlab chiqishda bandlik masalalarini, talabni rag'batlantirish orqali ishlab chiqarish ko'lamini kengaytirishga qaratilgan keskin choralarini ko'rish masalasini ko'ndalang qilib qo'yimoqda.

AQSh Federal zaxira xizmatining sobiq raisi Alan Grinspen boshchiligida AQSh federal zaxira tizimi tomonidan olib borilgan noratsional pul-kredit siyosati, hamda qayta moliyalashtirish stavkasini surunkali ravishda past darajada ushlab turilishi natijasida banklar tomonidan kredit berish ko'lami keskin o'sdi. Federal zaxira

tizimining ekspansion pul-kredit siyosati tijorat banklariga taqdim etadigan kreditlari bo'yicha foiz stavkalarini 1,25%gacha pasaytirilishida namoyon bo'lgan edi.

Alan Grinspenning ipoteka bozorlariga e'tiborsizligi, ipoteka kreditlari berish talablarining haddan ziyod erkinlashtirilishi natijasida bozorda ko'chmas mulklarga talab ortdi va uy-joy bozorida narxlarning qisqa muddat ichida keskin o'sishi kuzatildi.

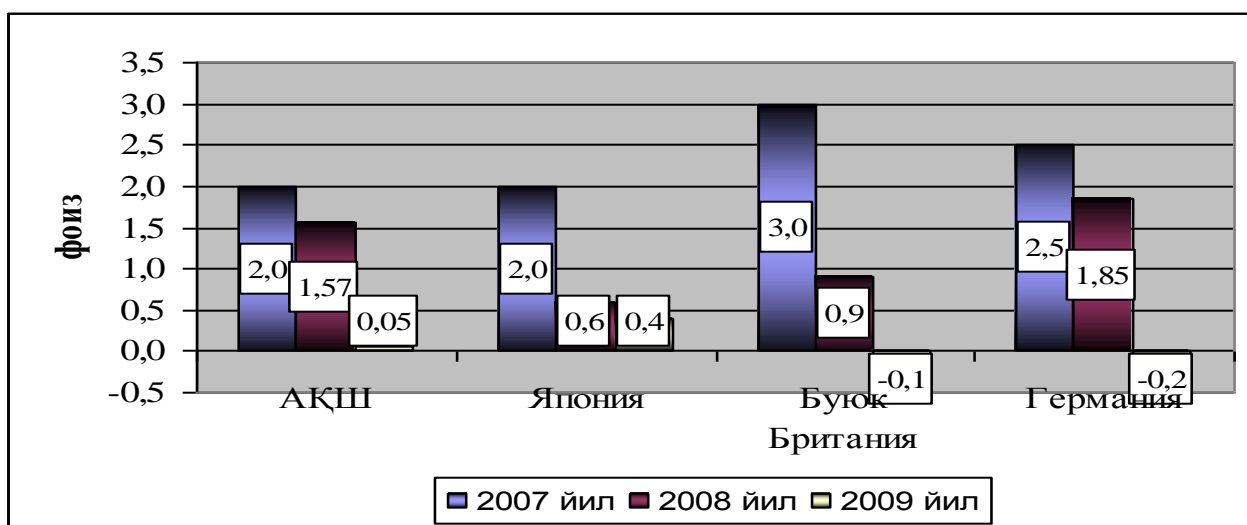
Tijorat banklari faoliyatini tartibga solish tizimining nomuvofiqligi natijasida banklar tomonidan kreditlash tizimi talablari o'ta yengillashib, bu holat kreditlardan foydalanishda to'lovga layoqatlik darajasining hisobga olinmasligiga imkon yaratdi.

Shuningdek, mutaxassislar tomonidan amaldagi bank kapitalini xalqaro tartibga solish (Bazel II) tizimi moliyaviy inqirozni vujudga kelishi uchun zamin yaratganligi e'tirof etilmoqda. Ma'lumki, 90- yillarning boshida qabul qilingan bank kapitalini xalqaro tartibga solishning Bazel II tizimi tijorat banklari uchun talab qilinadigan kapital yoki kapitalning yetariligi aktivlarning investitsion sifatlari va ularning risk darajasi bo'yicha guruhlashni ko'zda tutadi. Natijada Bazel II bank kapitallarini reyting agentliklari xulosalariga asoslangan holda yuqori riskli aktivlarni sekyuritizatsiyalab, qimmatli qog'ozlarga aylantirishni rag'batlantirgan.

Ommaviy axborot vositalaridan olingan ma'lumotlarga ko'ra, Moody's, Standard & Poors va Fitch kabi reyting agentliklari riskli ipotekaga asoslangan qimmatli qog'ozlarga AAA reytingini berganligi bilan inqirozga o'z hissasini qo'shganlikda ayblanmoqdalar. Mazkur reyting agenliklari tomonidan ipoteka bozorlaridagi qimmatli qog'ozlar bo'yicha berilgan xulosalariga asoslanib faoliyat yuritayotgan tijorat banklari va barcha ipoteka kreditlarining 70% ni taqdim etuvchi davlat ipoteka agentliklari (Freddie Mac (the Federal Home Loan Mortgage Corporation) va Fannie Mae (the Federal National Mortgage Association)) aktivlari sifat ko'rsatkichlarining pasayishi kuzatildi va, pirovardida, ular to'liq davlat nazoratiga o'tdi.

Yuqoridagi holatlar moliya-bank tizimida jiddiy nuqsonlar mavjudligini, shunga ko‘ra, ushbu tizimni tubdan isloh qilish orqali yangi, sog‘lom moliyaviy tizimni shakllantirish zarurligini tasdiqlamoqda.

XX asrning oxirlarida boshlangan va hozirgacha davom etib kelayotgan bozorlarning globallasuvi, kapitallar xalqaro harakatining erkinlashtirilishi natijasida AQSh bozorlarida vujudga kelgan inqiroz dunyoning boshqa mamlakatlariga ham keng yoyildi. AQSh banklari va ipoteka agentliklarining qimmatli qog‘ozlariga qo‘yilma qilingan xorijiy investorlar moliyaviy holatiga jiddiy ta'sir ko‘rsatdi. Bu o‘z navbatida dunyo mamlakatlari iqtisodiyotiga ham o‘z ta'sirini o‘tkazdi. AQSh moliya bozorlaridagi inqiroz jahonning yirik fond bozorlaridagi kon'yunkturaga ta'sir qildi va bu o‘z navbatida mazkur bozorlardagi fond indekslarida (S&P, Dow-Jones, Nasdaq, FTSE, CAC, DAX, Nikkei, Hang Seng, Shanghai composite, RTS, MMVB va b.) o‘z aksini topdi. Global moliyaviy bozorning asosiy tarkibi va jahonning asosiy moliyaviy markazlari hisoblangan yirik fond bozorlarini o‘z ichiga oluvchi mamlakatlar iqtisodiyotiga jiddiy ta'sir ko‘rsatdi. Xususan, rivojlangan mamlakatlar YaIMning o‘sish sur'atlari keyingi yillarda ahamiyatli darajada pasayib ketdi (2.4.3-rasm).

2.4.3-rasm. Rivojlangan mamlakatlarda 2007-2008 yillarda YaIMning o‘sish sur'atlari va 2009 yil istiqbol ko‘rsatkichlari

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, jahonning rivojlangan mamlakatlaridagi iqtisodiy o'sish sur'atlarida keskin o'zgarish sodir bo'lgan. Inqirozdan jiddiy aziyat chekayotgan Buyuk Britaniya va Germaniyada 2009 yilda yalpi ichki mahsulotni ishlab chiqarishida 2008 yilga nisbatan 0,1% va 0,2% ga pasayish kutilmoqda.

Jahon moliyaviy inqirozi MDH mamlakatlarini ham chetda qoldirmadi. Inqiroz Rossiya, Ukraina va Qozog'istonda o'zining jiddiy salbiy oqibatlarini namoyon qildi.

Rossiyada asosan iqtisodiyotning real sektorida faoliyat yurituvchi yetakchi kompaniyalar aksiyalarining narxlari keskin tushib ketdi. Bu holat birinchi navbatda jahon energetika resurslari bozoridagi nobarqaror kon'yunkturaning vujuga kelishi natijasida sodir bo'ldi.

«Qozog'iston iqtisodiy mo'jizasi» degan nom bilan tanilayotgan Qozog'istondagi «ochiq iqtisodiyot» siyosati va stixiyali tavsifga ega bo'lgan jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuv jarayoni global moliyaviy inqiroz sharoitida o'zining jiddiy kamchiliklariga egaligini ko'rsatdi.

Ekspertlarning e'tirof etishlaricha, Qozog'istonda banklar faoliyatini nazorat qiluvchi organlar faoliyatining yetarli darajada tashkil qilinmaganligi natijasida bank tizimining tashqi qarzlari tijorat banklari majburiyatlari tarkibida shunday darajagacha yetib bordiki, natijada mamlakat iqtisodiyotining mavjud holati ularni o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'lmay qoldi. Banklar tomonidan tashqi kredit resurslari hisobiga, birinchidan, kreditlarni o'z vaqtida qaytara olish layoqati shubhali bo'lgan qarzdorlar uchun, ikkinchidan ko'chmas mulklar bozoridagi spekuliyativ maqsadlardagi faoliyat uchun kreditlar berilishi bank-moliya tizimining barqarorligiga putur yetkazdi. Natijada Qozog'istonda ham ko'chmas mulk ob'ektlari narxlarining ma'lum bir muddat davomida sun'iy ravishda ko'tarilishi sodir bo'ldi va bu holat uzoq davom etmasdan, kredit bozoridagi defolt holatini yuzaga chiqardi.

Ipoteka bozoridagi sun'iy shakllantirilgan yuqori narxlarning keskin tushib ketishi va iqtisodiyotdagi tanazzulli holatlar qator banklar va korxonalarining inqiroz chegarasiga olib keldi. Kapitallarning chetga chiqib ketishi, suzib yuruvchi kurslar bo'yicha olingan tashqi qarzlarning qimmatlashuvi bank tizimidagi muammolarda o'z ifodasini topdi va ular aktivlari sifatining pasayishi Qozog'iston banklarining xalqaro kredit reytingining pasayib ketishiga olib keldi.

Hozirda ayrim tahlilchilar, Qozog'iston hukumatining inqiroz oqibatlarini yumshatish bo'yicha ko'rayotgan chora-tadbirlari mamlakat bank tizimi faoliyatini qayta tiklash uchun yetarli emasligini e'tirof etmoqdalar.

Shu o'rinda aytish lozimki, hozirda rivojlanib borayotgan moliyaviy inqiroz inflyasiya, qator banklar va moliyaviy muassasalarning tanazzulga yuz tutishi ta'sirida ishsizlik, ishlab chiqarish sur'atlarining pasayishi va boshqalar negizida iqtisodiy inqiroz shaklida kuchayib bormoqda. Bundan ko'rinadiki, hozirgi jahon moliyaviy inqirozining o'ziga xos xususiyati – bu uning iqtisodiyotning moliyaviy sektoridan boshlanib, real sektoriga o'tganligidir.

Rivojlangan mamlakatlarning jahon moliyaviy inqirozidan chiqish borasidagi chora-tadbirlari. 2008 yil noyabr oyida Vashingtonda, jahon yalpi mahsulotining 85 foizi ishlab chiqaradigan 20 ta yirik davlat ishtirokida bo'lib o'tgan sammit global moliyaviy inqirozning ko'lami tobora kengayib borayotganini tasdiqlagani, ushbu sammitda bo'lib o'tgan muhokamalar bugun jahon moliyaviy inqirozining oldini olish haqida emas, balki undan qanday qilib chiqish yo'llari izlanayotganligidan darak berishini ta'kidlab o'tdilar.

Jahon moliyaviy inqirozi aksariyat rivojlangan mamlakatlar moliya tizimini tubdan isloh qilish zarurligini keltirib chiqardi. Shunga ko'ra, AQSh va yevropa Ittifoqi mamlakatlari o'zlarining bank tizimlarini inqirozdan qutqarish uchun yirik tijorat banklarining aksiyalarini sotib olib, ularni byudjet mablag'lari hisobiga likvidli aktivlar bilan ta'minlay boshladi.

AQSh hukumati iqtisodiyotga yirik masshtabdagi davlat aralashuvi siyosatini yurita boshladi. AQShning sobiq moliya vazirining tashabbusi bilan Kongress «Polson rejasi» deb nomlanuvchi rejani qabul qildi. Mazkur rejaning umumiy hajmi 700 mlrd. dollarni tashkil qiladi.

Evropa Ittifoqi mamlakatlari inqirozdan chiqish bo'yicha tijorat banklari kreditlari uchun davlat kafolatlari tizimidan foydalanishga kelishib olishdi. Bu holatda kafolatlar banklararo kreditlar bo'yicha 5 yil muddatga taqdim etiladi va hukumat banklarning imtiyozli aksiyalarini sotib olish orqali ularni qo'llab-quvvatlash imkoniyatlariga ega bo'ladi. Masalan, AQShda Federal zaxira tizimi qimmatli qog'ozlarni sotib olish orqali xususiy sektorni to'g'ridan-to'g'ri moliyalashtirish amaliyotiga o'tish orqali likvidlikni taminlashning yangi usuliga o'tdi.

Buyuk Britaniya hukumati banklar va moliyaviy muassasalar aksiyalariga 37 mlrd. funt sterling mablag'larini investitsiya qilishini e'lon qildi. Germaniya hukumati esa, bank tizimini qo'llab-quvvatlash uchun kapital va kreditlar bo'yicha kafolatlar shaklida 500 mlrd. yevro ajratishini e'lon qildi. Avstraliya hukumati esa barcha jamg'armachilar pul jamg'armalarini 3 yilga kafolatlashini e'lon qildi va ipoteka qimmatli qog'ozlarini sotib olish uchun 2,6 mlrd. dollar mablag' ajratdi, yevropaning yirik banklari milliylashtirildi, ya'ni davlat tomonidan sotib olindi (2.4.2-jadval).

2.4.2-jadval

Jahon mamlakatlarning inqirozga qarshi kurashga sarflangan moliyaviy xarajatlari

Mamlakat	Moliyaviy xarajatlar, mlrd. dollar	Mamlakat YaIMga nisb. % hisobida (2008 yil)
Rossiya	222	13,9
Buyuk Britaniya	1020	37
AQSh	3539	25
Germaniya	893	23
Yaponiya	576	12
Xitoy	570	13

Dunyo bo'yicha	9400	15
----------------	------	----

Inqirozdan qutqarish bo'yicha ko'rilayotgan chora-tadbirlardan ko'rinib turibdiki, rivojlangan mamlakatlar tartibga solinmaydigan erkin bozor haqidagi ideologik dogmani orqaga tashlab, iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish usullaridan keng foydalana boshladilar. Tijorat banklarini «milliylashtirish»ni nazarda tutuvchi davlat byudjetidan ajratilgan mazkur investitsiya resurslari ma'lum bir davrga o'zining ijobiy natijasini berishi mumkin.

Hozirgi vaqtda dunyo mamlakatlari tomonidan inqirozga qarshi kurash bo'yicha yirik miqdorda moliyaviy resurslar ajratilmoqda. Ularning hajmi va yalpi ichki mahsulotga nisbatan salmog'i inqirozning ta'sir ko'lami va har qaysi mamlakatlarning inqirozga qarshi kurash bo'yicha ishlab chiqqan rejalari hajmiga asoslanadi.

Yuqoridagi jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, dunyo bo'yicha jami sarflangan mablag'larning hajmi 9400 mlrd. dollarni tashkil qilgan. AQSh hukumati sarflangan mablag'larining hajmi 3539 mlrd. dollarni tashkil qilgan bo'lib, bu mamlakat yalpi ichki mahsulotining 25% ni tashkil etadi. Bu ko'rsatkich Buyuk Britaniyada 1020 mlrd. dollarni (mamlakat yalpi ichki mahsulotining 37%), Germaniyada 893 mlrd. dollarni (23%) tashkil qilgan. Bundan ko'rinadiki, hozirgi sharoitda inqirozdan AQSh, Buyuk Britaniya, Germaniya nisbatan ko'proq aziyat chekmoqda. Inqirozni bartaraf etish bo'yicha mamlakatlar tomonidan ishlab chiqilgan chora-tadbirlar bo'yicha ajratiladigan mablag'lar ma'lum maqsadli sarflanish yo'nalishlariga ega.